

Pravicový extremismus: operacionalizace jevu, konstrukce škály a výsledky empirického výzkumu¹

František Bartoš²

Right-Wing Extremism: Operationalization, Construction of the Scale and Results of Empirical Research. This article presents the results of research conducted as part of a project of the Czech Ministry of Interior. Its main objective was to explore the risk level of right-wing extremism in the Czech Republic. One of the project's phases was a survey (n = 2056, population of people older than 15 years, probabilistic sampling). Through face-to-face interviews, we discovered that 2.5 % of inhabitants in the Czech Republic go along with the ideas of the ultra-right wing and are also willing to support radical political parties in elections. The percentage of people who support ideas typical for right-wing extremism and moreover are willing to publically support political parties which offer radical solutions (through participation in right-wing demonstrations, or by helping with the organization of their events) reaches 6 %. Our research shows that the main risk (from the point of view of the combat against right-wing extremism) represents the latter group. The research also reveals that the sources of extremism are multiple and that this phenomenon encompasses macro-social as well as micro-social issues. From the macro-social point of view, it is possible to point to influences like unemployment, the level of education, the atmosphere in the society, the individual's ability to integrate and reach his/her goals etc. In the micro-sociological frame of reference, it was found that extremism is influenced, for example, by satisfaction with family relationships, an ability for self-realization, material provision, and the extent of personal experience with minorities and foreigners. Some psychological and socio-psychological factors apply as well (e.g. temperament, stereotypes and prejudices). Sociológia 2011, Vol. 43 (No. 5: 550-583)

Key words: *right-wing extremism; inequality; foreigners; minorities; hate crime; gypsies*

ÚVOD

Jak zdůrazňuje Rawls (1993), to, že velká část společnosti nemá zájem hledat společné řešení v rámci pluralitního systému, může ohrožovat její demokracii. Absence takového zájmu se potom na individuální rovině může projevat například postoji, které vedou ke znevýhodňování některých lidí na základě jejich charakteristik (např. barvy pleti, vyznání, sexuální orientace apod.). Takové chování se pak spojuje s pravicovým extremismem. Někteří autoři dokonce zastávají názor, že míru zdraví společnosti je možné sledovat prostřednictvím zjištění míry nenávistných a pravicově extrémistických postojů. (Cattacin a spol. 2006: 9)

Důležité je, aby úvahy o jednání z nenávisti a o pravicovém extremismu neměly pouze morální a etickou povahu, ale aby vycházely i z vědění získaného prostřednictvím sociálně vědních metod. V případě, že přijmeme

¹ Výzkum realizovala společnost STEM jako veřejnou zakázku financovanou z výzkumného programu Ministerstva vnitra ČR *Bezpečnostní výzkum pro potřeby státu v letech 2010 až 2015*.

² Korešpondencia: PhDr. František Bartoš, e-mail: bartosfr@gmail.com

názor, že míra extremismu a jednání z nenávisti může do jisté míry vypovídat o zdraví demokratické společnosti, je nezbytné průběžně monitorovat rozsah tohoto fenoménu ve společnosti. Kvalitní měřicí nástroj by mohl upozornit na riziko případného kolapsu demokratického uspořádání, kterého jsme byli v historii už několikrát svědky. S tímto záměrem zadalo Ministerstvo vnitra ČR firmě STEM sociologický výzkum, jehož cílem bylo zjistit rozsah rizika ze strany pravicového extremismu, určit skupiny obyvatel, které jsou ze strany ultrapravice nejvíce ohrožené, objasnit širší společenské souvislosti celého jevu a formulovat doporučení pro prevenci a práci s tímto jevem.

V předkládaném článku se zaměříme na prezentaci našeho postupu ve snaze splnit jeden z klíčových cílů celého projektu – určit podíl veřejnosti, kterou lze vnímat jako rizikovou z pohledu pravicového extremismu. Za tímto účelem jsme vytvořili kombinaci škál měřících rozšířenost tohoto jevu v populaci. V textu čtenáře seznámíme s mnohostí definic pravicového extremismu a s naším přístupem k problematice měření tohoto jevu. V analýze rozdělujeme populaci do několika rizikových skupin a snažíme se postihnout odlišnosti mezi těmito skupinami. V článku se současně i pokusíme určit míru rizika rozšíření pravicového extremismu v ČR. V textu si současně i klademe za cíl prohloubit diskusi nad některými širšími společenskými souvislostmi pravicového extremismu. Výsledky výzkumu budeme průběžně konfrontovat s dosavadními výzkumy.

Text je rozdělen do tří částí. V první krátce shrneme různorodé možnosti v pojetí, definování a operacionalizaci pravicového extremismu a dosavadní poznání na toto téma, v druhé části se budeme věnovat konstrukci škály a ve třetí širším souvislostem jevu.

VÝCHODISKA

Pojmové vymezení

Ve veřejném diskurzu se často příliš nerozlišuje mezi pojmy radikalismus a extremismus. Rozdíl mezi radikalismem a extremismem je nicméně významný a spočívá především v tom, že radikálové často představují opozici „pouze“ vůči vládě, zatímco extrémisté kritizují politický systém jako celek a hodlají jej nahradit systémem jiným. (Backes – Jesse 1989: 32) Extrémní opozice tak svým antisystémovým postojem narušuje základní pilíře demokratického řádu (jejím cílem je změna pravidel politické hry) a k dosažení svých zájmů neváhá využít nelegálních prostředků a násilí. Podle Backese tak extremismus zahrnuje „postoje a činnosti, které jsou v bojové formě zaměřeny proti základním hodnotám, pravidlům a institucím demokratického ústavního státu“. (Backes – Jesse 1989: 21)

Stejně jako celé politické spektrum se i extremismus dělí na pravicový a levicový³. Pro pravicový extremismus (příp. ultrapravici) je příznačné nadhodnocování vlastního „etnika“, „rasy“ či „národa“ na úkor skupin, které jsou „jiného druhu“ neboli „cizí“. (Mareš 2003: 22) Podle pravicových extrémistů by princip stejných politických práv pro všechny měl nahradit systém, který institucionalizuje fundamentální nerovnost lidí, vycházející z původu, národní, etnické nebo rasové příslušnosti. (Mareš 2003: 60) Podstatou pravicového extremismu je tedy skutečnost, že etnická příslušnost k národu nebo rase určuje hodnotu a kvalitu člověka. (Danics 2003: 22)⁴

V pojetí radikalismu a pravicového (ale i levicového) extremismu se jednotliví autoři příliš nerozcházejí, kámen úrazu se však objeví v momentě, když je potřeba pravicový extremismus dekomponovat na jednotlivé postojové dimenze. Zdroj celého problému spočívá v několika skutečnostech. V první řadě extremismus obecně není pojmem právním, ale především pojmem úředním (Danics 2003: 13) a neexistuje žádná jeho jednoznačná definice. Současně jde o jakýsi *sběrný pojem*, kam spadají všechny projevy a formy uvažování a jednání, které jsou zaměřeny proti ústavnímu rámci demokratického státu. Přesně vymezit všechny možné protidemokratické formy uvažování a jednání je pak velice obtížné. Z těchto důvodů lze namítat, že termín pravicový extremismus je jen zobecňujícím pojmem, který současně celou problematiku spíše zamlžuje, než aby ji objasňoval. Mnoho autorů nicméně koncept pravicového extremismu brání a v jejich pojetí představuje víc než jen sumu antidemokratických postojů (podrobněji toto téma probereme v kapitole dosavadní poznání).

Další metodická komplikace je spojená s dynamikou společnosti. Nenávist a pravicový extremismus stejně jako i mnoho dalších společenských jevů totiž podléhají neustálým změnám. (Cattacin a spol. 2006: 7) Symbolika pravicového extremismu a obsahy postojů zastánců ultrapravicových myšlenek reagují na aktuální společenská témata a problémy, které souvisejí se změnami v celé společnosti. Nejenže se tak jedná o jakýsi nejednotně vymezený „sběrný pojem“, jde navíc o „sběrný pojem“, který se mění v čase a úzce souvisí s danou společností a její kulturou. Představa univerzálního (ve smyslu celosvětového) a nadčasového měřicího nástroje pravicového extremismu je tak nepříliš reálná. Výzkumníci by si tak měli klást spíše za cíl vytvořit lokální a dočasně platné měřicí nástroje.

³ Spíše než jako přímku je podle mnoha autorů lepší si toto spektrum představovat jako kružnici, kdy jeden bod kružnice vyznačuje postoje demokratické, pluralitní, zatímco protilehlý bod ztělesňuje extremismus. Od demokracie k extremismu lze dojít jak zprava, tak zprava.

⁴ Pro úplnost, levicový extremismus (příp. ultralevice) naopak klade do popředí principy rovnosti (nehledě na etnikum, rasu, národnost) a snaží se je rozšířit na všechny oblasti společenského života. Vychází z ideologií, jako je anarchismus nebo komunismus. Cílem levicových extrémistů je totální osvobození člověka od všech společenských, politických, ekonomických a kulturních vlivů. (Mareš 2003: 22)

Abychom demonstrovali různorodost v možnosti vymezení a operacionalizace pojmu pravicového extremismu, připomeneme některé vybrané koncepce. Konkrétně přístupy autorů, jako jsou Lepszy, Veena, Cattacina, Faltera, Schuhmanna, Deckeara a Stösse.

Podle německých politologů Norberta Lepszy a Hanse-Joachima Veena charakterizuje pravicově extremistické strany a organizace „odmítnutí podstatných principů a pravidel demokratického státu. K tomu náleží odmítnutí fundamentální rovnosti všech lidí, lidských a přirozených práv, principu demokracie, nepoužití násilí, opozičních a menšinových práv, dále negace pluralismu a konkurence stran. K tomu se přidávají znaky rasismu, extrémního nacionalismu a vůdcovského principu.“ (Citováno podle Mareš 2003: 34) Cattacin (2006) dekomponuje pojem extremismu a nenávisti na dimenze, jako jsou rasismus, xenofobie, sexismus, homofobie a kritiku všech typů životních stylů a hendikepů. Jürgen Falter a Siegfried Schuhmann (Falter – Schuhmann 1988: 101) definují myšlení pravicových extrémistů deseti konstitučními elementy: extrémním nacionalismem, etnocentrismem, antikomunismem, anti-parlamentarismem, antipluralismem, militarismem, důrazem na „právo a pořádek“, voláním po silném politickém vůdci (anebo po silné moci výkonné), antiamerikanismem a kulturním pesimismem. Stöss (1994) sledovaný pojem definuje pomocí antisemitismu, autoritarismu, nacionalismu, expandismu, etnocentrismu, šovinismu, rasismu, sympatií k nacionálnímu socialismu a anomii. Decker (2006) pravicový extremismus dekomponuje na antisemitismus, přímluvu za pravicově autoritářskou diktaturu, šovinismus, nevraživost k cizincům, sociální darwinismus a bagatelizaci nacionálního socialismu. Jak je z dosavadního výčtu patrné, autoři ve svých definicích kladou důraz na různé jevy a některé dimenze pravicového extremismu se objevují ve více koncepcích, jiné ale zase pouze v některé z nich. Jak jsme ale již zmínili, pravicový extremismus se liší v závislosti na dané společnosti a jejím uspořádání a čase. Tudíž skutečnost, že se definice jednotlivých autorů z různých států a dob liší, je tím zřejmě v pořádku, neboť cílem by nemělo být hledání univerzálně platné definice.

I přesto se snaha vytvořit univerzálně platnou definici doposud úplně nevytratila. S touto ambicí naposledy přišla Nadace Friedricha Berta, která v roce 2006 požádala jedenáct předních sociologů, aby společně formulovali jednotné vymezení pravicového extremismu. Výsledkem je následující definice: „Pravicový extremismus představuje myšlenkový vzorec, jehož závazným znakem je představa o lidech, vzájemně nerovnocenných. Projevuje se v politické oblasti jako afinita (příznivý náhled) k formám diktátorské vlády, k šovinistickým postojům, k ospravedlnění a obhájení nacionálního socialismu. V sociální oblasti se vyznačuje antisemitskými postoji, nepřátelstvím k cizincům a sociálně darwinistickými názory.“ (citováno podle Štern 2008)

Objevují se však i odlišné názory na celou koncepci pravicového extremismu. Například Norbert Bobbio (1994) kritizuje pravolevé dělení extremismu a nahrazuje jej dimenzemi mezilidské rovnosti anebo nerovnosti. To, co jsme doposud nazývali jako pravicový extremismus, Bobbio vnímá jako radikální odmítnutí principu rovnosti (levicový extremismus pak analogicky nahrazuje radikálním prosazováním rovnosti). I v koncepcích dalších autorů má princip nerovnosti rozhodující úlohu. (Botsch 2004: 1292) Nejedná se však o nijak invenční přístup, neboť se tento princip objevuje v pozadí přístupů všech dosud citovaných autorů. Bobbio a Botsch tento princip pouze více zdůrazňují. Stenke ale podotýká, že spojovat pravicový extremismus výhradně s obecným principem nerovnosti není úplně vhodné. Pravicový extremismus totiž není jediná koncepce, která spadá mezi ideologie nerovnosti. Podle Stenkeho stojí proti vyrovnávání společenských nerovností například i konzervativní ideologie (Stenke 1993: 91f), ty však s extremismem spojovat nelze.

Existuje i mnoho autorů, pro které je značná nepřesnost a široký záběr pojmu extremismu natolik palčivý, že jej navrhují zcela opustit a začít užívat buď označení „*hate crimes*“ (*zločiny z nenávisti – více viz Hate Crime Laws – A Practical Guide (2009)*), případně hovořit přímo o konkrétních postojích a motivacích jednotlivých skupin, jako jsou např. rasismus, nacionalismus atd. (Štern 2008) My jsme se vzhledem k zadání objednavatele výzkumu drželi pojmu pravicový extremismus. I samo Ministerstvo vnitra ČR nicméně začíná uvažovat o tom, že pojmy *trestný čin z nenávisti*, *přečin z nenávisti* či *nenávistný incident* mohou být objektivnější než doposud používané pojmy. (Zpráva o problematice extremismu, MV ČR 2010: 2)⁵

Pravicový extremismus v optice sociologie

Problematika nenávisti a extremismu má v sociologii dlouhou tradici. V sociálních vědách se pravicový extremismus pojímá jako důsledek patologického procesu učení a pozice ve společnosti a nikoliv jako individuální defekt. Výzkumy pravicového extremismu často navazují na teorie anomie, modernizace, socializace, desintegrace, teorie učení, psychoanalytické teorie, teorie autoritářské osobnosti, teorie fašismu, tříd a mas. (Cattacin a spol. 2006: 14)

Po dlouhou dobu se většina autorů ve svých úvahách a výzkumech zaměřovala převážně na jednotlivé aspekty pravicového extremismu, jako jsou například autoritarismus, rasismus, xenofobie anebo sexismus. Zkoumání jednotlivých projevů (dimenzí) nenávisti a extremismu se v sociologii objevuje už

⁵ Autoři textu zprávy připouštějí, že skupiny osob či jednotlivé osoby mohou být napadány z řady nenávistných pohnutek, které však v trestněprávní rovině nebudou takto vnímány, zohledněny a ani postihovány. Z klimatu ve společnosti, podle autorů, již nyní vyplývají možná konfrontační témata jako jsou: mladí versus staří, úspěšní versus neúspěšní, bohatí versus chudí, zdraví versus nemocní, příslušníci komunity LGBT (Lesbian, Gay, Bisexual, Transsexual) versus „ti normální“ atd. (Zpráva o problematice extremismu, MV ČR 2010: 2)

v 40. a 50. letech 20. století u tzv. Frankfurtské školy. Myslitelé reprezentující tuto školu se zaměřují na problematiku autority a autoritářství. S koncepcí autoritářské osobnosti přichází Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford. Hlavními charakteristikami autoritářské osobnosti jsou podle těchto autorů jejich antidemokratické postoje spojené s antisemitismem, etnocentrismem, konvencionalismem, autoritarismem, mentalitou „zákona a pořádku“, pocitem omezování ze strany odlišností, cynismem, nadměrným zdůrazňováním sexuality. (Adorno et al. 1950: 45ff) Koncept Frankfurtské školy byl po dlouhou dobu jediným existujícím k této problematice. I přes počáteční mezinárodní zájem a intenzivní studium tohoto fenoménu se do 80. a 90. let jednotlivé jevy studují odděleně a neobjevuje se koherentní koncepce pravicového extremismu. (Více viz Druwe – Mantino 1996) Ta se v odborných studiích a výzkumech objevuje až v posledních letech (např. D'Amato (2002), De Weerd (2004), Heitmeyer (1993), Botsch (2004), Falter (1988)). Je proto otázkou, do jaké míry představuje pravicový extremismus shrnující a obecné označení různých jevů a do jaké míry jde o svébytný synergický jev. V současné době se prosazuje druhá popsaná tendence, tedy snaha jednotlivé antidemokratické postoje pojímat jako součásti multifaktorového fenoménu, který se označuje jako nenávist (resp. zločiny z nenávisti) anebo extremismus. (Cattacin a spol. 2006: 9) Podle zastanců tohoto přístupu nejsou nenávist a extremismus pouze obecnějšími pojmy, ale komplexními synergickými jevy, které se projevují v různých dimenzích.

Teorie pravicového extremismu většinou sledují tři hlavní cíle. (Cattacin a spol. 2006: 14) Jedním cílem je zjistit, z čeho pravicově extremistické postoje čerpají, jak se tyto postoje vyvíjejí na individuální rovině a jak se projevují v agregované podobě (skupinová dynamika). Směr bádání se také může ubírat druhým směrem, kdy se zjišťuje, za jakých podmínek se pravicově extremistické strany a skupiny formují a v čem spočívá tajemství jejich organizačního úspěchu a přežití. Třetí rovina poznání se podle Cattacina snaží odhadnout, za jakých podmínek mohou ultrapravicové pohledy přerůst v ochotu volit takové strany a jinak je aktivně podporovat. (Cattacin a spol. 2006: 14) V obdobném duchu se teorie a výzkumy, které se zabývají ultrapravicí, snaží rozlišit i Uwe Backes a Eckhart Jesse. Podle těchto autorů je možné extremismus sledovat taktéž ve čtyřech rovinách. V jejich pojetí ale v rovině 1. politického názoru, 2. ideologie, 3. akce a 4. strategie a organizace. (Backes – Jesse 1989: 67)

Mezi příčiny pravicového extremismu se zahrnuje velice mnoho faktorů, které lze shrnout do čtyř obecných okruhů: 1. *společenské problémy*: hospodářská nejistota (nezaměstnanost, nestabilní trh), sociální nerovnost (rozdílnost v příjmech, devalvace učňovských oborů) a společenské obavy (kriminalita, imigrace); 2. *znechucení politikou* (korupce, ustavičné politické debaty bez výsledků); 3. *mezinárodní vývoj* (zvyšování kompetencí EU, terorismus) a

4. *charakteristika společnosti* (konzum, mnoho informací – ztráta orientace, rozpad tradiční třídní příslušnosti – inkonzistentní status, potřeba někam patřit, identifikovat se se skupinou). (Mareš 2003: 82-83)⁶

Zaměříme-li se na přístupy jednotlivých autorů, lze vypožorovat, že v té nejobecnější rovině mají jeden společný rys – spojují výskyt a expanzi ultrapravice (ve všech čtyřech zmíněných okruzích) s procesem transformace moderní společnosti do její druhé fáze (transformovanou moderní společnost pak různí sociologové nazývají rozličně, např. druhou modernou, postmodernou, tekutou modernou atd.).

Pro Evropu 80. a 90. let 20. století, kdy se zájem odborné veřejnosti začíná soustřeďovat na pravicový extremismus, je charakteristická akcelerace sociálních a kulturních změn. V tzv. západoevropských společnostech souvisí, podle Minkenberg, znovuoživení ultrapravice s tzv. „probuzením“ společnosti v roce 1968. (Minkenberg 2011: 12-16) Navazující transformaci společnosti pak popisuje jako přechod západních industriálních společností do jejich postindustriální fáze. Tento přesun umožňuje novou politickou dynamiku a otevírá prostor pro nová hnutí a strany. V tzv. východoevropských společnostech pak k obdobnému posunu dochází po roce 1989. (Minkenberg 2011: 12-16) Nová ultrapravice se podle Minkenberg (2011) od té z první poloviny 20. století liší zejména zjemněním antidemokratické rétoriky a vůlí hrát podle etablovaných pravidel hry. Klasický biologický rasismus je v jejich rétorice navíc nahrazen etnocentrismem.

Dalším reprezentantem takového přístupu je např. Betz (1993), který spojuje nárůst pravicového extremismu se sociálními náklady „zrychlené modernizace“. Betz se soustřeďuje na změny ve společenské struktuře a všímá si toho, že ve společnosti roste význam vysoce kvalifikované práce *v řízení* a s tím související poptávka po vzdělání. Tato skutečnost vede nepřímo k úpadku hodnocení nekvalifikované a polokvalifikované práce *ve výrobě*. (Betz 1993) Za úspěchem extrémní pravice tak podle Betze stojí agregace zájmů části dělnické třídy a také části nižší střední a nové střední třídy. To, že dělníci obrazejí svá obvinění proti imigrantům, autor vysvětluje právě tím, že se cítí být ohroženi omezenými životními šancemi, rostoucí nezaměstnaností, nedostatečným vzděláním a špatnými bytovými podmínkami. (Betz 1993) Betz ale současně i upozorňuje na to, že výrazný politický úspěch pravicových extrémistů není opřen jen o marginalizované skupiny, které patří k „prohrávajícím“ v procesu modernizace, ale i o její „vítěze“. (Betz 1993: 423)⁷

⁶ Dalším ze sociálních vlivů, které obecně vzato nahrávají ultrapravici, je příliv imigrantů a nejednotnost existující pravice (příp. její přesun do středu). (Kitschelt 1991)

⁷ Je to totiž i část nižší střední a nové střední třídy, kdo se ztotožňuje s voláním po snížení daní, omezení neproduktivní byrokracie, nákladných sociálních programů a státních intervencí, což jsou častá témata ultrapravice.

Piero Ignazi vysvětluje úspěch extrémistické pravice prostřednictvím postindustriální krize identity. (Ignazi 1996: 560) Přejít z orientace na tradiční vazby k individualizovaným životním situacím v sobě skrývá vysokou míru nejistoty, která jedince může vést k sympatizantství s autoritativními přístupy. Rasistické a xenofobní požadavky na obranu národní identity jsou tak podle něho reakcí na atomizaci moderního života, kde *úspěch a individualismus přerušily ochrannou síť tradičních pout*. Spojení ztráty afektivních kořenů s autoritářskými postoji vede v Ignaziho interpretaci ke zvýšené míře anomie. Popsaný trend umocnil podle Mareše i nedávný přechod od bipolárního politického systému (pád Sovětského svazu) k multipolárnímu. To prohloubilo diferenciaci zájmů a jejich překrývání (zájmy subnárodní, národní a nadnárodní). (Mareš 2003: 81) Jak v rovině individuální, tak i národní a světové tak v očích jedince dochází k nečitelnému proplétání zájmů a vztahů, jež pro některé občany postrádají potřebnou přehlednost, uspořádanost a srozumitelnost. László Kürti (2000) rozlišuje dva typy států dřívějšího východního bloku Evropy. V případě prvního typu států jsou extrémně nacionalistické strany součástí parlamentního systému, který je mnohdy otevřeně nepřátelský k menšinám a cizincům a lidská práva jsou zde často potlačována (jako příklad uvádí Rusko, Rumunsko, Srbsko, ale i Slovensko). Jelikož jsou v těchto státech ultrapravicové strany integrovány v parlamentním systému, neobjevuje se zde výraznější tendence uchýlovat se k jiným formám protestu a nenávisným projevům. Ve státech dřívějšího východního bloku, kde jsou extrémistické strany vně parlamentní scény (příklady: Polsko, Česká republika), inklinují frustrovaní lidé se zanedbatelným podílem na moci k násilnickým a proticizineckým ideologiím a k podpoře neonacistických organizací. Podle Kürtiho postupem času dojde i v těchto státech k integraci ultrapravicových stran v rámci parlamentního systému. (Kürti 2000: 20) Jeho předpoklad v posledních letech potvrdil např. vývoj v Maďarsku.

Teoretici masové společnosti (společnost je polarizovaná na elity a masy) zase zdůrazňují, že právě polarizované uspořádání společnosti na elity a masy trpí nedostatkem nezávislých a pluralistických skupin, které by zajišťovaly rovnováhu mezi rozdílnými artikulacemi zájmů. (Mareš 2003: 78) Unifikovaná masa je pak jednoduše přístupná totalitním vůdcům, popř. extrémistické interpretaci společnosti.

Jako další koncept vysvětlující nárůst pravicového extremismu lze uvést teorii inkonzistentního sociálního statusu. (Lenski 1967) Inkonzistence statusů se projevuje jednak diskontinuitou vývoje struktury statusů a jednak pocíťovaným napětím vyvolaným obavou z ohrožení vlastního postavení (statusu). (Mareš 2003: 79-80) Slomczynski (1995) pak dokládá, že právě postkomunistické země vykazují velmi vysoký stupeň statusové inkonzistence.

Doposud jsme se věnovali pouze pojetí extremismu jako jakéhosi statického jevu. Existují však i přístupy, kdy se autoři zabývají pravicovým extremismem z pohledu dynamiky, a to konkrétně v souvislosti s možností mobilizace. Obecně převažuje představa pravicového extremismu jako určité formy protestu mladých lidí. Jelikož pravicový extremismus dokáže mobilizovat nespokojené skupiny lidí v době krizí a změn (Cattacin a spol. 2006: 18), spojuje se tento jev s problematikou sociálních hnutí.

Tento přístup je silně kritizován Butterweggem. (Butterwegge 2001: 31) Podle něj by bylo dobré mluvit spíše o asociálních hnutích vzhledem k postatě myšlenek ultrapravice. Proti Butterweggemu zase argumentují Koopmans a Rucht, kteří pojem sociální hnutí odmítají redukovat na „noblesní případy“. (Koopmans – Rucht 1996: 268) Navíc zdůrazňují, že pravicový extremismus má v sobě do jisté míry implementované současné normy – hodnotí totiž jedince na základě jejich míry efektivit anebo konformity. V takové optice by šlo o pravicovém extremismu hovořit jako o superkonformitě, která je však ve svém důsledku patologická.

Rizikové skupiny obyvatel z pohledu pravicového extremismu, jejich podíl v populaci

Extrémistické programy jsou přitažlivé především pro prvovoliče (nezakotvenost, absence vlastní politické tradice, příklon k radikálním řešením), nevoliče (znechucenost politickým systémem) a obecně mladé lidi. (Kreidl – Vlachová 1999: 339)

Veliký vliv má i dosažené vzdělání. Lidé vzdělanější jsou jednak méně vystaveni riziku modernizace a nezaměstnanosti, a současně, jak dokládají Klingemann a Pappi (1972), „čím vyšší stupeň školy člověk navštěvuje, tím jasněji a intenzivněji jsou mu předávány platné normy daného politického systému“. Vyšší vzdělání dosažené v demokratickém systému je proto podle mnoha autorů větší zárukou imunity vůči autoritářským sklonům. Afilace méně vzdělaných lidí k extremismu může souviset i s vyšší potřebou pevného referenčního rámce (chybí jim potřebné kognitivní nástroje pro vypořádání se stále se měnícími nároky moderní společnosti a tolerance a zkušenost pro uchopení komplexních sociálních a politických jevů). Rozdíl je i mezi absolventy technických a obchodních škol a absolventy humanitních oborů (druhá skupina méně inklinuje k extrémistickým stranám). (Kreidl – Vlachová 1999: 341)

Analýza Kreidla a Vlachové (1999) doložila, že sklon k pravicovému extremismu byl mezi věřícími křesťany podstatně oslaben. Tento fakt nepřímo potvrzuje tezi, že cestu k pravicovému extremismu otevírá individualizace a atomizace moderního života.

Z pohledu materiálního zajištění nebyl zjištěn žádný empiricky prokazatelný vztah mezi objektivní ekonomickou deprivací a volbou ultrapravice. (Westle – Niedermayer 1992) Empiricky byl nicméně podepřen vztah mezi subjektivní deprivací a zvýšenou inklinací k ultrapravici. (Betz 1993) I další výzkumy potvrzují, že pravicoví extremisté jsou dobře sociálně a ekonomicky integrováni ve společnosti. (D'Amato – Gerber 2002) K obdobnému závěru dochází i Willems (Willems 1994), který v komparativní studii zjišťuje, že se mezi pravicovými extremisty neobjevuje vyšší míra desintegrace než mezi jinými skupinami. Minkenberg (2011) tvrdí, že nelze jednoduše hovořit o lidech objektivně „poražených“ anebo ztrácejících procesem modernizace (*modernization losers*). Podle Minkenberga (ale i například Kitschelta (1995)) se jedná především o ideologicky motivovaný segment veřejnosti, který reaguje na sociální a kulturní změny tím, že se snaží zmírnit jejich důsledky a překonat vlastní nejistotu svalením viny na minority, imigranty, levičáky, feministy a další. Než o „objektivně poražené“ v procesu modernizace se tak podle Minkenberga jedná spíše o modernizací „subjektivně poražené“. (Minkenberg 2011: 12-16)

Někteří autoři nicméně tvrdí, že u pravicového extremismu desintegrace souvisí s otevřeností k násilným útokům a ne s příjmy a zapojením ve společnosti. Podle výzkumu Kriesi a Altermatta (1995) mezi násilnické pravicové extrémisty nejčastěji patří mladí lidé s průměrným nebo nižším vzděláním, kdy pouze někteří z nich mají zkušenost s nezaměstnaností. Většinou mají nízký příjem a pocházejí z nižších společenských tříd, což však podle autorů znamená, že o nich nelze apriori hovořit jako o marginalizované a nebo anti-sociální skupině.

Podle mnoha teorií by s extremistickými stranami měli častěji sympatizovat také lidé z měst než z vesnic, neboť na ně daleko více doléhají důsledky modernizace (přistěhovalectví, kriminalita, atd.). (Kreidl – Vlachová 1999: 341) Výzkum Kreidla a Vlachové (1999) nicméně ukázal, že sympatizanti SPR-RSČ se rekrutovali častěji z menších obcí. Z pohledu Kreidla a Vlachové se tak sympatizantství s pravicovým extremismem ukazuje jako jistý sociokulturní fenomén maloměsta.

Další zajímavé zjištění, které přinesl výzkum Vlachové a Matějů (1999), je skutečnost, že u příznivců „pravicových“ extremistů té doby převládaly z hlediska sociálně-ekonomických hodnot středové až levicové tendence.

Ve švýcarském výzkumu, který si kladl obdobný cíl jako ten náš, tedy stanovit rozsah rizika ze strany pravicového extremismu, vyšlo, že 6 % populace si myslí, že násilí může být řešením problémů, a v jejich uvažování byla zjevná filozofie „zákona a pořádku“. (Cattacin a spol. 2006: 6) Autoři kombinují všechny různé varianty výpočtů a odhadují, že potenciál pravicového extremismu ve Švýcarsku je 6-7 %. (Cattacin a spol. 2006: 6) Se

sledovanými antihumanistickými postoji pak podle autorů souvisí jevy, jako jsou strach, nejistota, předsudečnost a etnocentrismus. (Cattacin a spol. 2006: 7) Obranou proti takovým postojům je podle jejich výzkumu výchova a vzdělání a každodenní zkušenost s odlišností. (Tamtéž)

Jako velký dluh ze strany výzkumů pravicového extremismu vnímáme nedostatečné zjišťování vlivu negativní osobní zkušenosti s členy menšin. Zdá se, že v pozadí dosavadních výzkumů pravicového extremismu existují nevyřešená východiska - menšiny jsou zde apriori brány jako obětní beránci a sociologové tak ve většině případů zjišťují, proč určitá skupina lidí potřebuje svalovat vlastní frustrace a nedostatky právě na ně. Ve výzkumech se pak zcela vytrácí rovina negativní osobní zkušenosti. Tento pocíťovaný deficit se budeme snažit doplnit prostřednictvím našeho výzkumu, ve kterém budeme mimo jiné zjišťovat, z čeho čerpá otevřenost k myšlenkám a podpoře ultrapravice více, zda z předsudků anebo ze zobecněné negativní zkušenosti.

Ultrapravicová scéna v ČR – aktuální situace

Neonacistickou scénu podle Ministerstva vnitra v ČR reprezentuje: Národní odpor, Autonomní nacionalisté, Dělnická strana sociální spravedlnosti (nástupce po zrušené Dělnické straně) a Dělnická mládež. Mezi krajně nacionalistické skupiny se pak zařazuje Národní strana a Národní sjednocení. (Zpráva o problematice extremismu, MV ČR 2010: 4) V roce 2010 se podle zprávy MV ocitly pravicově extremistické strany v krizi, ke které přispěly policejní zásahy a probíhající soudní přelíčení, ale i názorová nejednotnost pravicových extremistů. (Tamtéž)⁸ Tématicky se stoupenci krajní pravice v posledních letech zaměřovali především na otázku problematičtějšího soužití s romskou komunitou, zejména v souvislosti s napadeními majoritního obyvatelstva ze strany Romů. (Tamtéž)

Pokud bychom chtěli nějak kvantifikovat rizika související s pravicovým extremismem v ČR, nabízí se jediný objektivní ukazatel, a to je podíl evidovaných trestných činů s extrémistickým podtextem. Z celkového objemu zjištěné kriminality v ČR za rok 2010 bylo zaevidováno 252 trestných činů s extrémistickým podtextem, tj. 0,08 %. (Zpráva o problematice extremismu, MV ČR 2010: 73) Z vyhodnocování trestné činnosti s extrémistickým podtextem navíc vyplynulo, že ji nelze spojovat výlučně s extrémistickými organizacemi. Dopouštějí se jí totiž osoby, které sice zastávají xenofobní postoje, nicméně jsou

⁸ Část aktivistů, zejména těch „mladších“, kritizovala její stagnaci a prosazovala otevírání se novým prvkům jako graffiti, piercing či hudební styl hip-hop, které spolu s odmítnutím odkazu Hitlerovy Třetí říše a tolerancí vůči homosexuálům považují za nezbytné k přilákání sympatizantů z řad mládeže a celkovému oživení. Stará generace neonacistů ovšem pronikání nových trendů kategoricky odmítala s tím, že jsou spojené s anarchoautonomním prostředím a jejich zavedení by znamenalo zradu ideálů pravicově extremistického hnutí. (Zpráva o problematice extremismu, MV ČR 2010: 4)

bez vazeb a kontaktů na extremistické subjekty (nelze však vyloučit, že mohou být pasivními sympatizanty těchto subjektů). (Tamtéž)

Co se týče voličské podpory, ve volbách do poslanecké sněmovny (květen 2010) získala DSSS (v ČR voličsky nejúspěšnější ultrapravicová strana) 1,14 %, tj. 59 880 hlasů. Nejvíce hlasů obdržela v Ústeckém kraji (9575, tj. 2,61 %). Za ním následovaly kraje Karlovarský (2842, tj. 2,18 %), Liberecký (2720, tj. 1,27 %), Královéhradecký (3753, tj. 1,29 %), Moravskoslezský (7586, tj. 1,29 %) a Olomoucký (3913, tj. 1,21 %). Ani v říjnových komunálních volbách, které následovaly, se zástupcům DSSS nepodařilo získat jediný mandát⁹.

DATA A METODIKA

O výzkumu

Hlavním záměrem bylo zjistit míru skrytého rizika expanze pravicového extremismu u české veřejnosti a určit ohrožené skupiny, kterých se rizikové jednání může nejvíce týkat. Zadavatel celý výzkum pojal komplexně a umožnil tak kombinovat jak kvalitativní, tak i kvantitativní metody. Výzkum proto probíhal deset měsíců a měl několik fází, které na sebe navazovaly. Šlo o studium literatury, obsahovou analýzu internetových stránek ultrapravice, hloubkové rozhovory s experty, diskusní skupiny a nakonec dotazníkové šetření. Výchozím bodem bylo studium literatury, které poskytlo vhled do dosavadního směřování sociologických výzkumů a jejich zjištění. Souběžně jsme se věnovali i analýze webových stránek české ultrapravice, což nám přiblížilo smýšlení těchto lidí a témata, kterými se zabývají. Pomocí rozhovorů s experty jsme blíže vymezili pojem pravicového extremismu. Tento pojem jsme operacionalizovali do sady výroků, které jsme následně testovali v diskusních skupinách a dotazníkovém šetření. Analýza otevřených zdrojů, expertní rozhovory a diskusní skupiny nesloužily však pouze k identifikaci pojmu pravicový extremismus, ale současně nám i pomohly poodkrýt témata, která by mohla být důležitá při snaze porozumět problematice pravicového extremismu. I tyto tematické celky jsme rozpracovali v dotazníkovém šetření¹⁰.

Předkládaný text se věnuje pouze výsledkům dotazníkového šetření a – vzhledem k rozsahu výzkumného záměru – pouze části sledované problematiky. Jelikož bylo dotazníkové šetření pomyslným vrcholem všech předchozích

⁹ Výjimkou je obec Nový Kramolín, kde však její člen kandidoval na nezávislé kandidátce.

¹⁰ Dotazník se věnoval následujícím tématům: míra souhlasu české populace s idejemi pravicového extremismu, vnímání rizikových menšin (z pohledu pravicového extremismu) českou veřejností, míra předsudečnosti a osobní zkušenosti vstupující do vnímání menšin, otevřenost k radikálním řešením a aktivní podpora stran nabízejících radikální řešení, problematika tzv. nepřizpůsobivých obyvatel, sledování informací týkajících se extremismu, vnímání rizikovosti extremismu, hodnocení postupu orgánů státní moci vůči pravicovému extremismu.

fází, bude v textu potřeba alespoň v hrubých rysech přiblížit některá zjištění předcházejících etap (ty totiž často tvoří východiska pro dotazníkové šetření).

K metodice dotazníkového šetření. Dotazování se účastnilo 2056 respondentů starších 15 let. Technikou výběru respondentů byl pravděpodobnostní postup¹¹ v rámci celé České republiky (návratnost 58 %)¹². Do výzkumu bylo nasazeno celkem 367 stálých tazatelů firmy STEM. Samotné dotazování probíhalo pomocí osobních standardizovaných rozhovorů. Sběr se konal na přelomu září a října roku 2010.

Konstrukce škály – ideje pravicového extremismu

Abychom zjistili otevřenost veřejnosti vůči idejím ultrapravice, museli jsme tento jev nejdříve dekomponovat do jednotlivých dimenzí a tyto dimenze pak převést do soustavy indikátorů. Jak jsme ale uvedli v předchozích kapitolách, neexistuje jednotná definice tohoto pojmu a nezbývalo nám tak proto než vytvořit definici svou, vlastní. Dotazníkovému šetření proto předcházelo několik fází kvalitativního výzkumu, které si mimo jiné kladly za cíl zjistit jednotlivé dimenze ultrapravicových postojů v ČR. Tyto dimenze současně musely splňovat podmínku převoditelnosti do škály aplikovatelné v dotazníkovém šetření.

Tabulka č. 1: **Identifikace pravicového extremismu**

O. Decker (2006)	R. Stöss (1994)	Š. Danics (2003)
Antisemitismus	Antisemitismus	Antisemitismus
Přímluva za pravicově autoritářskou diktaturu	Autoritarismus	Autoritářství
Šovinismus	Nacionalismus, expansionismus	Vyhraněný nacionalismus
Nevraživost k cizincům	Etnocentrismus	
	<i>Šovinismus blahobytu</i>	
Sociální darwinismus	<i>Rasismus</i>	Rasismus
Bagatelizace nacionálního socialismu	Sympatie k nacionálnímu socialismu	
	Anomie	

¹¹ Oporou výběru byl *Registr sčítacích obvodů a budov*; respondentům byly zadány konkrétní adresy domů, výběrové určení domácnosti a jejího člena.

¹² Důvody neuskutečněných rozhovorů: odmítnut (46 %), 3 x nezastižen (38 %), neexistující adresa (8 %), ostatní důvody (8 %, jednalo se především o nedostupnost objektů, onemocnění tazatele v průběhu dotazování a pod.)

Při identifikaci pojmu pravicový extremismus jsme vycházeli především z O. Deckera (2006), R. Stösse (1994) a Š. Danicse (2003), neboť je vnímáme jako nejucelenější. Z následující tabulky jsou patrné rozdíly v pojetí těchto autorů.

Problematicke identifikace myšlenek charakteristických pro českou ultrapravicovou scénu jsme věnovali ústřední pozornost v rozhovorech s experty¹³. S odborníky jsme diskutovali možnosti a meze aplikovatelnosti koncepcí Deckera, Stösse a Danicse v českém prostředí. Z rozhovorů vyplynulo, že v českém prostředí by bylo nejlepší myšlenky pravicového extremismu sledovat pomocí následujících osmi dimenzí: *autoritářství, nacionalismus, rasismus, nevraživost k cizincům, antisemitismus, anticikánismus, homofobie a kolektivismus*. Vesměs se jedná o stejné dimenze, které se v různých modifikacích objevovaly i v literatuře a v třech zvolených koncepcích. Výjimku tvoří pouze dimenze anticikánismu, homofobie a kolektivismu. Anticikánismus¹⁴ považují experti za klíčové téma české ultrapravice, většina z nich navíc doporučuje anticikánismus oddělovat od rasismu, podle jejich mínění totiž anticikánismus v české společnosti ztělesňuje svébytný fenomén.¹⁵ Na doporučení expertů jsme se také rozhodli odděleně sledovat rasismus a nevraživost k cizincům. Podle mínění některých dotázaných jde o jevy, které čerpají z odlišných postojů, a proto je potřeba sledovat je zvlášť. Na základě rozhovorů s experty jsme navíc sadu dimenzí obsažených v literatuře obohatili o homofobii a kolektivismus. Tyto ideje jsou podle expertů charakteristické pro české ultrapravicové myšlení a je potřeba je do škály měřící ultrapravicové postoje implementovat.

Osmidimenzionální model idejí ultrapravice jsme operacionalizovali do 25 výroků. Ty měly převážně obecný charakter, aby nenarážely na znalost respondentů vztahující se ke konkrétním kauzám. Abychom výzkumný nástroj podrobili zkoušce validity, testovali jsme zkonstruovanou škálu v diskuzních skupinách (na sympatizantech radikálních řešení a na voličích DSSS). Pomocí diskuzí jsme vyřadili ty výroky, které byly pro respondenty nesrozumitelné a nedostatečně mezi respondenty diferencovaly. Výslednou škálu tvoří 15

¹³ Celkem jsme hovořili se čtyřmi experty z řad akademiků, policistů a nevládních organizací.

¹⁴ Anticikánismus (psáno též *anticigánismus*) je termín, který pro označení protiromských postojů zavedl romský aktivista Václav Miko (2009).

¹⁵ Tuto skutečnost potvrzují i dlouhodobé časové řady STEM. *Anticikánské postoje* mají s xenofobními a rasistickými postoji sice některé rysy společné, nicméně ve své podstatě, a současně i ve svém vývoji, se vzájemně výrazně odlišují. V perspektivě vývoje veřejného mínění za posledních patnáct let, kdy STEM zjišťuje vztah Čechů k národnostním a etnickým menšinám, se objevují dva zásadní vývojové „zlomy“: vstup ČR do EU v roce 2004 a období našeho předsednictví EU v roce 2009. Z našich dlouhodobých řad tak vyplývá, že Češi jsou k menšinám tolerantnější v době, kdy zažívají pocit jistoty. Ten umocňují právě období, kdy nadnárodní instituce dohlíží nad právy Čechů (případně pokud mají pocit vlivu na chod těchto organizací – předsednictví EU). Vzestup tolerance se ve zmíněných obdobích vztahuje ke všem sledovaným skupinám vyjma Slováků a Romů. To, že se vývoj vnímání Romů a Slováků liší od vývoje hodnocení národnostních a etnických menšin, dokládá, že Češi tyto dvě skupiny vnímají ve zcela jiné optice. Slováci Češi stabilně a maximálně možné přijímají, zatímco Romů nikoliv.

výroků (viz tabulku č. 2), kdy každou dimenzi zastupují dva výroky (pouze dimenze *nevraživost k cizincům* je zastoupená jedním výrokem). Uvědomujeme si, že patnáctipoložkový test nedokáže detailně postihnout drobné nuance v ultrapravicových idejích. To však nebylo našim cílem. Od počátku jsme se snažili dosáhnout přijatelného kompromisu mezi validitou nástroje a jeho rozsahem. Cílem byla škála, která rámcově postihne základní ideje ultrapravice a svým rozsahem bude současně schůdná pro dotazníkové šetření. Patnácti-výroková škála znázorněná v následující tabulce tyto požadavky splňuje.

Tabulka č. 2: **Operacionalizace jevu „Ideje pravicového extremismu“**

Antisemitismus	Na Židech je něco zvláštního a divného a moc se k nám nehodí.
	Židé mají příliš veliký vliv na chod ekonomiky a fungování našeho státu.
Nevraživost k cizincům	Cizinci jsou jen zdrojem kriminality a všemožných problémů.
Rasismus	Životy některých národů a etnických skupin jsou kvůli své zaostalosti a necivilizovanosti méně hodnotné než životy nás Evropanů.
	Stejně jako v přírodě, i u lidí by měly ty nejschopnější národy a etnika vládnout těm méně schopným.
Homofobie	Homosexuálové představují pro budoucnost národa nebezpečí a v naší společnosti tak nemají co dělat.
	Lidé s homosexuální orientací by neměli zastávat veřejné funkce nebo pracovat s mládeží jako např. učitelé.
Anticikánismus	Policie a soudy by měly k Romům přistupovat tvrději než k ostatním občanům.
	Romové, kteří dlouhodobě nepracují, či nenavštěvují rekvalifikační kursy, by měli ztratit nárok na sociální dávky a podpory.
Nacionalismus	Vysoké státní funkce by měli zastávat pouze rodilí Češi.
	Zájmy České republiky by měly být jednoznačně nadřazeny zájmům Evropské unie.
Autoritářství	V čele státu bychom měli mít vůdčí osobnost, která bude Česku vládnout pevnou rukou a v souladu se zájmy všech.
	Než aby politici diskutovali, jak řešit jednotlivé problémy v ČR, bylo by daleko lepší, kdyby tu byla jedna osoba, která rozhodne za všechny.
Kolektivismus	Když se zájmy a potřeby jedince dostanou do rozporu se zájmy a potřebami skupiny nebo národa, musí se jim jedinec plně podřídít.
	Nic není tak důležitého jako národ a v případě potřeby musí být jedinec ochotný se pro něj i obětovat.

V dotazníkovém šetření respondenti k jednotlivým výroky škály pravicového extremismu vyjadřují míru souhlasu na čtyřbodové škále (4 – *zcela souhlasím*, 3 – *spíše souhlasím*, 2 – *spíše nesouhlasím*, 1 – *vůbec nesouhlasím*).

ZJIŠTĚNÍ

Škála idejí pravicového extremismu

Jak dokládají tabulky č. 5 - 8, většina Čechů souhlasila s výroky, které měřily *nevraživost k cizincům, anticikánismus, nacionalismus a kolektivismus*. Většina dotázaných také souhlasila s jedním z výroků měřících *autoritářství* („V čele

Tabulka č 3: **Faktorová analýza idejí pravicového extremismu, nerotované řešení**

	Faktory			
	1	2	3	4
Na Židech je něco zvláštního a divného a moc se k nám nehodí.	0,66	-0,23	-0,20	0,22
Cizinci jsou jen zdrojem kriminality a všemožných problémů.	0,65			0,21
Stejně jako v přírodě, i u lidí by měly ty nejschopnější národy a etnika vládnout těm méně schopným.	0,62			-0,24
Židé mají příliš veliký vliv na chod ekonomiky a fungování našeho státu.	0,62	-0,27		0,23
Než aby politici diskutovali, jak řešit jednotlivé problémy v ČR, bylo by daleko lepší, kdyby tu byla jedna osoba, která rozhodne za všechny.	0,62			-0,57
Policie a soudy by měly k Romům přistupovat tvrději než k ostatním občanům.	0,61	0,26		0,22
V čele státu bychom měli mít vůdčí osobnost, která bude Česku vládnout pevnou rukou a v souladu se zájmy všech.	0,58			-0,57
Životy některých národů a etnických skupin jsou kvůli své zaostalosti a necivilizovanosti méně hodnotné než životy nás Evropanů.	0,58		-0,20	
Lidé s homosexuální orientací by neměli zastávat veřejné funkce nebo pracovat s mládeží, jako např. učitelé.	0,55	-0,48		0,20
Vysoké státní funkce by měli zastávat pouze rodilí Češi.	0,50	0,44		
Romové, kteří dlouhodobě nepracují či nenavštěvují rekvalifikační kursy, by měli ztratit nárok na sociální dávky a podpory.	0,24	0,62		0,35
Homosexuálové představují pro budoucnost národa nebezpečí a v naší společnosti tak nemají co dělat.	0,56	-0,57		
Zájmy České republiky by měly být jednoznačně nadřazeny zájmům Evropské unie.	0,38	0,46		
Když se zájmy a potřeby jedince dostanou do rozporu se zájmy a potřebami skupiny nebo národa, musí se jim jedinec plně podřídít.	0,37		0,77	
Nic není tak důležitého jako národ a v případě potřeby musí být jedinec ochotný se pro něj i obětovat.	0,46		0,69	

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, 2056 respondentů.

Poznámka: Analýza hlavních komponent.

Pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,2.

státu bychom měli mít vůdčí osobnost, která bude Česku vládnout pevnou rukou a v souladu se zájmy všech“). Se zbylými výroky souhlasil menšinový podíl veřejnosti. Odpovědi respondentů na 15 výroků se vyskytují v rozmanitých kombinacích. Cílem hlubší analýzy proto musí být nalezení co nejmenšího počtu souhrnných charakteristik, které optimálně zobrazí základní typy postojů naší veřejnosti k celému souboru zkoumaných otázek.

Strukturu těchto postojů jsme určili na základě faktorové analýzy. Prostřednictvím nerotovaného řešení zjistíme, že všech patnáct výroků spadá do společného faktoru, což podporuje tezi, že v pozadí patnácti položkového testu stojí jednotící jev – ideje pravicového extremismu. Z tabulky č. 3 je nicméně patrné, že nejvíc je škála idejí pravicového extremismu sycena antisemitskými, autoritářskými, anticikánskými a rasistickými výroky a výrokem odkazujícím k nevraživosti k cizincům. Naopak nejslabšími výroky jsou: „Romové, kteří dlouhodobě nepracují, či nenavštěvují rekvalifikační kursy, by měli ztratit nárok na sociální dávky a podpory.“ (anticikánismus, faktorová zátěž 0,24), „Když se zájmy a potřeby jedince dostanou do rozporu se zájmy a potřebami skupiny nebo národa, musí se jim jedinec plně podřídít.“ (kolektivismus, faktorová zátěž 0,37) a „Zájmy České republiky by měly být jednoznačně nadřazeny zájmům Evropské unie.“ (nacionalismus, faktorová zátěž 0,38).

V rotovaném řešení (rotace: Varimax) objevíme celkem čtyři faktory stojící v pozadí škály (společně vyčerpávají 57 % variance). Jde o **omezení vlivu odlišnosti** (18 % variance), **selektivismus** (14 %), **elitářství** (14 %) a **kolektivismus** (10 %). Původních osm dimenzí tak prostřednictvím faktorové analýzy „zhutnělo“ do čtyř faktorů. Tato skutečnost dokládá, že na některé z původních dimenzí reagují respondenti obdobně a v jejich hodnocení uplatňují srovnatelné rámce.

Kromě testování výroků během diskuzních skupin podporuje validitu testu i analýza respondentů skórujících v jednotlivých faktorech z pohledu otevřenosti k radikálním řešením. Pro respondenty, kteří *výrazněji skórovali ve všech čtyřech sledovaných faktorech*, je charakteristické, že v obecné poloze upřednostňují rázná a radikální řešení před řešením postupným a uvažlivým. Tento způsob uvažování měla škála nepřímo zachytit a tento výsledek tak podporuje validitu škály.

Ještě než se zaměříme na strukturu jednotlivých faktorů a jejich složení, považujeme za užitečné zmínit, se kterými z nich se veřejnost ztotožňuje nejvíce. Souhlasně respondenti reagovali především na *selektivismus* (koeficient¹⁶ 3,1) a vesměs i na výroky měřící *kolektivismus* (koeficient 2,6). Češi naopak

¹⁶ U jednotlivých faktorů jsme spočítali sumační skóry, které jsme vydělili počtem sumovaných výroků. Získali jsme tak *koeficient*, který odkazuje na míru souhlasu Čechů s výroky daného faktoru. Teoretické minimum koeficientů je 1 (veřejnost zcela nesouhlasí) a maximum 4 (veřejnost zcela souhlasí). Koeficient 2,5 znamená, že společnost je rozdělená na dvě rovnoměrné skupiny, polovina populace s výroky vesměs souhlasí, druhá nikoliv.

spíše nesouhlasili s výroky odkazujícími na *omezení vlivu odlišnosti* (koeficient 2,1) a *elitářství* (koeficient 2,4).

Tabulka č. 4: **Faktorová analýza idejí pravicového extremismu, rotované řešení**

	Faktory			
	1	2	3	4
Homosexuálové představují pro budoucnost národa nebezpečí a v naší společnosti tak nemají co dělat.	0,78			
Lidé s homosexuální orientací by neměli zastávat veřejné funkce nebo pracovat s mládeží, jako např. učitelé.	0,72			
Na Židech je něco zvláštního a divného a moc se k nám nehodí.	0,69			
Židé mají příliš velký vliv na chod ekonomiky a fungování našeho státu.	0,68			
Než aby politici diskutovali, jak řešit jednotlivé problémy v ČR, bylo by daleko lepší, kdyby tu byla jedna osoba, která rozhodne za všechny.		0,81		
V čele státu bychom měli mít vůdčí osobnost, která bude Česku vládnout pevnou rukou a v souladu se zájmy všech.		0,80		
Stejně jako v přírodě, i u lidí by měly ty nejschopnější národy a etnika vládnout těm méně schopným.		0,57		
Životy některých národů a etnických skupin jsou kvůli své zaostalosti a necivilizovanosti méně hodnotné než životy nás Evropanů.		0,47		
Romové, kteří dlouhodobě nepracují či nenavštěvují rekvalifikační kursy, by měli ztratit nárok na sociální dávky a podpory.			0,74	
Vysoké státní funkce by měli zastávat pouze rodilí Češi.			0,62	
Policie a soudy by měly k Romům přistupovat tvrději než k ostatním občanům.			0,59	
Zájmy České republiky by měly být jednoznačně nadřazeny zájmům Evropské unie.			0,55	
Cizinci jsou jen zdrojem kriminality a všemožných problémů.			0,52	
Když se zájmy a potřeby jedince dostanou do rozporu se zájmy a potřebami skupiny nebo národa, musí se jim jedinec plně podřídít.				0,84
Nic není tak důležitého jako národ a v případě potřeby musí být jedinec ochotný se pro něj i obětovat.				0,79

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, 2056 respondentů.

Poznámka: Analýza hlavních komponent, rotace Varimax s Kaiserovou normalizací.

Pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,45.

Omezení vlivu odlišnosti

První, nejsilnější faktor¹⁷ v sobě sloučil antisemitské a homofobní postoje. Podrobnějším studiem výroků spadajících do tohoto faktoru zjistíme, že v jejich pozadí stojí jedna společná idea – vůle omezit vliv těch, kteří jsou „jiní“.

Tabulka č. 5: **Faktor Omezení vlivu odlišnosti**

Dimenze	Výroky spadající do faktoru	Odpovědi (řádková procenta)			
		Zcela souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Vůbec nesouhlasím
Homofobie	Homosexuálové představují pro budoucnost národa nebezpečí a v naší společnosti tak nemají co dělat.	4	15	37	44
Homofobie	Lidé s homosexuální orientací by neměli zastávat veřejné funkce nebo pracovat s mládeží jako např. učitelé.	13	23	35	29
Antisemitismus	Na Židech je něco zvláštního a divného a moc se k nám nehodí.	7	23	41	29
Antisemitismus	Židé mají příliš veliký vliv na chod ekonomiky a fungování našeho státu.	7	23	44	25

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, n= 2056

Přestože jde o faktor, který z celé škály idejí pravicového extremismu vyčerpává nejvíc variance (tzn. má nejvýznamnější postavení ve škále), sytí jej výroky, se kterými česká populace spíše nesouhlasí (koeficient 2,1). Jelikož je našim cílem postihnout do jisté míry vzácný jev, je tato kombinace (významný faktor, s nímž většina obyvatel spíše nesouhlasí) žádoucí. *Omezení vlivu odlišnosti* tvoří podstatnou složku škály souhlasu s idejemi pravicového extremismu.

S výroky spadajícími do faktoru *Omezení vlivu odlišnosti* souhlasí častěji muži, lidé se základním vzděláním, vyučení, občané, kteří jsou špatně materiálně zajištěni, a lidé, kteří se cítí být omezováni anebo obtěžováni různými problémovými skupinami obyvatel.

¹⁷ Vyčerpává největší míru variability škály.

Selektivismus

Faktor nazvaný *Selektivismus* v sobě kombinuje ideje dimenzí *anticikánismu*, *nacionalismu* a *nevraživosti k cizincům*. Všechny pět výroků, které spadají do sledovaného faktoru, spojuje názor, že lidem náležejícím do různých skupin (národnostních, etnických, apod.) je třeba „měřit různým metrem“ a uplatňovat odlišná práva (některým skupinám přiznávají větší práva, zatímco jiným zase jejich práva upírají).

Zajímavé je i složení skupin. Výroky se převážně týkají národnostních skupin, cizinců a případně Evropské unie, do stejného faktoru však současně spadají i výroky věnující se Romům. *Z této skutečnosti lze usuzovat, že Romové Češi vnímají do značné míry jako cizince než jako vlastní spoluobčany.* Analýza ukázala, že dimenze *anticikánismu* nespadá do stejného faktoru jako výroky měřící *rasismus*.

Tabulka č. 6: **Faktor Selektivismu**

Dimenze	Výroky spadající do faktoru	Odpovědi (řádková procenta)			
		Zcela souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Vůbec nesouhlasím
Anticikánis.	Romové, kteří dlouhodobě nepracují či nenavštěvují rekvalifikační kursy, by měli ztratit nárok na sociální dávky a podpory.	62	28	8	2
Anticikánis.	Policie a soudy by měly k Romům přistupovat tvrději než k ostatním občanům.	26	31	29	14
Nacionalis.	Zájmy České republiky by měly být jednoznačně nadřazeny zájmům Evropské unie.	37	42	17	4
Nacionalis.	Vysoké státní funkce by měli zastávat pouze rodilí Češi.	41	41	15	4
Nevraživost k cizincům	Cizinci jsou jen zdrojem kriminality a všemožných problémů.	16	41	33	10

Tučně jsou zvýrazněné výroky, se kterými souhlasí většina populace.

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, n= 2056.

Ze všech čtyř faktorů byly výroky spadající do tohoto faktoru českou populací přijímány s největším souhlasem (koeficient 3,1). S výroky spadajícími do tohoto faktoru častěji souhlasili lidé se základním vzděláním, vyučení, nezaměstnaní, podnikatelé a občané, kteří častěji deklarují, že se cítí být obtěžováni

různými skupinami tzv. problémových obyvatel. V tomto faktoru jako jediném také častěji skórovali lidé, kteří měli výraznější konflikt s příslušníky menšin anebo členy některých problematických skupin.

Elitářství

Kromě výroků měřících *autoritářství* zachycuje tento faktor i *rasismus*. Elitářství, které stojí za oběma dimenzemi, odkazuje v případě autoritarismu spíše na sociální kontext, zatímco v případě rasismu spíše na kontext biologický. Princip však zůstává tentýž.

Výroky spadající do faktoru *Elitářství* dosáhly, hned po faktoru *Omezení vlivu odlišnosti*, druhé nejvyšší odezvy respondentů (koeficient 2,2). Češi s tímto faktorem vesměs spíše nesouhlasí. Ve faktoru *Elitářství* i tentokrát častěji skórovali lidé se základním vzděláním, vyučení a také nezaměstnaní (krátkodobě i dlouhodobě). Většího skóru dosáhli opět i lidé, kteří mají pocit, že je obtěžují různé problémové skupiny obyvatel.

Tabulka č. 7: **Faktor Elitářství**

Dimenze	Výroky spadající do faktoru	Odpovědi (řádková procenta)			
		Zcela souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Vůbec nesouhlasím
Autoritaris.	V čele státu bychom měli mít vůdčí osobnost, která bude Česku vládnout pevnou rukou a v souladu se zájmy všech.	21	39	25	15
Autoritaris.	Než aby politici diskutovali, jak řešit jednotlivé problémy v ČR, bylo by daleko lepší, kdyby tu byla jedna osoba, která rozhodne za všechny.	9	29	37	25
Rasismus	Stejně jako v přírodě, i u lidí by měly ty nejschopnější národy a etnika vládnout těm méně schopným.	9	30	37	24
Rasismus	Životy některých národů a etnických skupin jsou kvůli své zaostalosti a necivilizovanosti méně hodnotné než životy nás Evropanů.	8	30	32	30

Tučně jsou zvýrazněné výroky, se kterými souhlasí většina populace.

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, n= 2056

Kolektivismus

Čtvrtý faktor se skládá z výroků jedné dimenze pravicového extremismu, aniž by se k nim přidávaly výroky jiných dimenzí. Současně jde o faktor, se kterým česká populace vesměs spíše souhlasí (koeficient 2,6).

Tabulka č. 8: **Faktor Kolektivismu**

Dimenze	Výroky spadající do faktoru	Odpovědi (řádková procenta)			
		Zcela souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Vůbec nesouhlasím
Kolektivis.	Když se zájmy a potřeby jedince dostanou do rozporu se zájmy a potřebami skupiny nebo národa, musí se jím jedinec plně podřídít.	16	50	27	7
Kolektivis.	Nic není tak důležitého jako národ a v případě potřeby musí být jedinec ochotný se pro něj i obětovat.	12	44	35	9

Tučně jsou zvýrazněné výroky, se kterými souhlasí většina populace.

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, n= 2056.

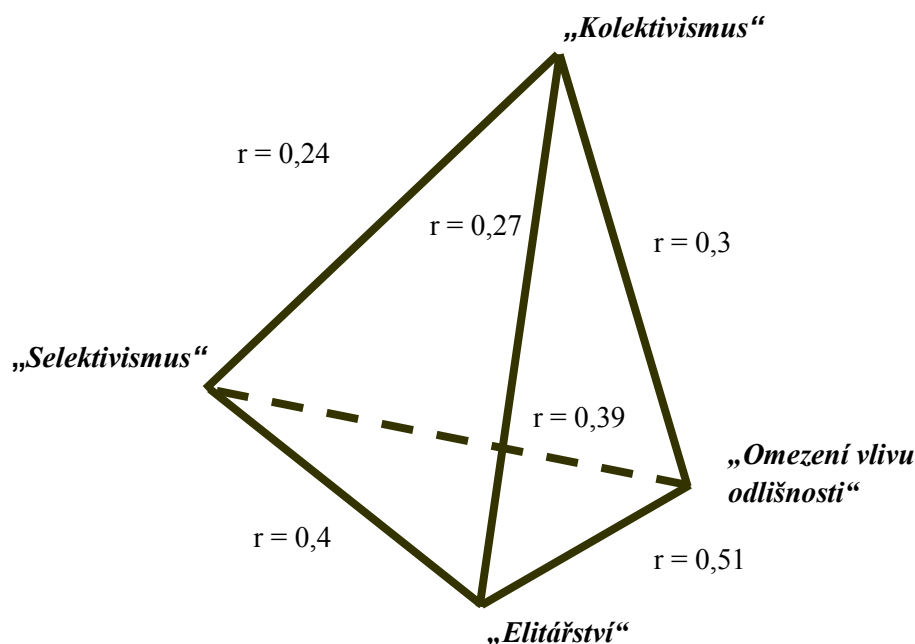
Kolektivismus reprezentuje jediný faktor, ve kterém výrazně neskórují lidé, kteří se cítí být obtěžováni problematickými skupinami obyvatel. Přesto s výroky tohoto faktoru častěji souhlasí lidé (stejně jako v předchozích třech faktorech), kteří preferují rázná a radikální řešení problémového soužití s nepříznivými skupinami obyvatel. Ve faktoru kolektivismu také častěji skórují muži. Míra souhlasu se zvyšuje s přibývajícím věkem.

Z výčtu charakteristik, které jsou příznačné pro respondenty skórující v jednotlivých faktorech, je patrné, že faktory *Omezení vlivu odlišnosti*, *Elitářství* a *Selektivismus* jsou si profilem zastánců těchto idejí velice podobné. Faktor *Kolektivismu* je těmto jevům trochu vzdálený. Nižší závažnost kolektivismu potvrzuje i analýza vztahů mezi jednotlivými faktory. Korelační analýzou¹⁸ individuálních sumačních skóre totiž zjistíme, že lidé, kteří skórují ve faktoru *Elitářství*, často skórují i ve faktoru *Omezení vlivu odlišnosti* ($r=0,51$) a *Selektivismus* ($r=0,4$). Lidé skórující ve faktoru *Selektivismus* také často skórují i ve faktoru, který odkazuje k *Omezení vlivu odlišnosti* ($r=0,39$). Vztah mezi těmito třemi faktory je tak relativně silný – jde o pilíře idejí pravicového extremismu. Objevuje se i souvislost mezi zmíněnými třemi faktory a kolektivismem, ta je však slabší.

¹⁸ Počítáno Pearsonovým korelačním koeficientem (r), kdy hodnota 0 vypovídá o absenci lineárního vztahu a hodnota 1 o velice silném lineárním vztahu.

Kolektivismus netvoří ústřední faktor škály pravicového extremismu, ale je jeho důležitou komponentou. Z tohoto důvodu použijeme výroky všech čtyř faktorů k výpočtu individuálních skóre. Ty budou měřit otevřenost k idejím pravicového extremismu.

Schéma č. 1: **Ideje pravicového extremismu – blízkost jednotlivých faktorů**

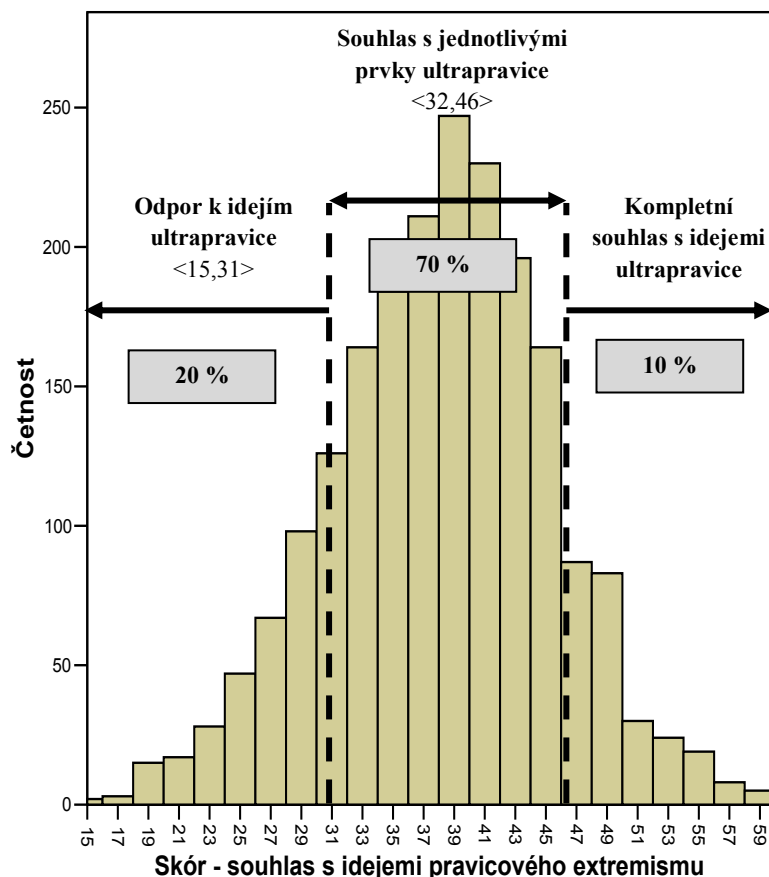

Riziková skupina z pohledu pravicového extremismu

Abychom dokázali identifikovat rizikovou skupinu Čechů z pohledu pravicového extremismu, je potřeba spočítat individuální sumační skóre. Respondenti u každého z patnácti výroků (škála idejí pravicového extremismu) deklarovali míru souhlasu s daným tvrzením (stupnice: 4 – *zcela souhlasím*, 1 – *vůbec nesouhlasím*). Součtem odpovědí u každého respondenta dostaneme skóre v rozmezí 15 až 60 bodů¹⁹. Ti, jejichž skóre čítají nejvyšší hodnotu, souhlasili s idejemi ultrapravice nejvíce. Následující graf znázorňuje rozdělení výsledků.

¹⁹ Nerotované řešení ukázalo, že všech patnáct výroků spojuje jedna dimenze. Ve výpočtu individuálních skóre tak nebudeme brát v potaz objevené faktory (rotované řešení), ani jejich zátěže. V případě opakovaného šetření umožní zvolený přístup výsledky vzájemně srovnat (i v případě, že se váha jednotlivých dimenzí v rámci nástroje změní). Rotované řešení tak bylo především heuristickou pomůckou, která osvětlila vnitřní strukturu a vazby v rámci škály.

Graf č. 1: Souhlas s idejemi pravicového extremismu – rozdělení individuálních skóre

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, n= 2056.

V průběhu funkce jsou zřejmé dva zlomy – na 31. a 46. bodě. V okolí těchto bodů se znatelně mění počty respondentů, kteří zde skórují. Z těchto zlomů tak utvoříme hranice, které budou složité k vytvoření typologie přístupu k idejím ultrapravice. První skupina respondentů (20 %) s valnou většinou výroků nesouhlasí a lze tak hovořit o *odporu k idejím ultrapravice*. U druhé skupiny (70 %) pozorujeme v různé míře *souhlas s jednotlivými prvky ultrapravice*. Jde o široké spektrum lidí: od těch, kteří *spíše souhlasí* s jedním až dvěma výroky, až po ty, kteří *spíše souhlasí* se všemi výroky, anebo *rozhodně souhlasí* s polovinou z nich. Obecně se jedná o souhlas s dílčími tématy a nikoliv o souhlas s celým komplexem idejí, který je podle literatury a expertů charakteristický pro myšlení příznivců ultrapravice.

Třetí skupina (10 %) odkazuje na respondenty, kteří zcela *souhlasí* s valnou většinou *idejí ultrapravice*. U této skupiny se nejedná o dílčí rozladěnost, ale o nevraživost, zahrnující většinu témat a objektů obsažených ve škále. Tuto skupinu považujeme z pohledu pravicového extremismu za rizikovou²⁰.

Námi zkonstruovaná škála se věnuje pouze souhlasu s idejemi pravicového extremismu (statická rovina problematiky). Ty však může člověk zastávat i latentně, tzn. že se u něj nemusí přetavit v jednání, které by ve svém důsledku mohlo někoho ohrožovat (např. verbální útoky, ekonomické znevýhodňování, fyzické napadení apod.). Abychom odhadli reálné riziko, musíme, podle našeho názoru, souhlas s idejemi pravicového extremismu propojit i s tendencí vlastní nenávist ventilovat, chtít pocítované problémy řešit apod. (dynamická rovina problematiky). Obdobným směrem se ve svých úvahách vydávají i současní teoretikové. (Např. Danics 2003)²¹

K propojení ideového zázemí ultrapravice s vůlí aktivně něco v dané věci dělat použijeme otázku „*Politickou stranu, která nabízí různé a radikální řešení v otázce problémového soužití s nepřizpůsobivými skupinami obyvatel, byste byl(a) ochoten/a podpořit...?*“²². Možnou angažovanost v tomto směru jsme transformovali do tří kategorií. Varianta *Pouze volebním hlasem* se týká respondentů, kteří by takovou stranu podpořili ve volbách, ale nehodlají se aktivně podílet na jejích aktivitách (24 % lidí). Kategorie *Aktivní účastí* slučuje ty respondenty, kteří jsou ochotni takovou stranu podpořit buď na demonstraci/pochodu anebo pomocí při distribuci letáků, aktivním členstvím ve straně či účastí na akcích, jejichž cílem je v postižených lokalitách zjednat pořádek (třeba i silou) (38 % lidí). Varianta *nijak* slučuje ty respondenty, kteří by takovou stranu nebyli ochotni podpořit jakýmkoliv způsobem (38 % lidí).

Z následujícího grafu je patrné, že z lidí, kteří projeví *odpor* k testovaným idejím ultrapravice, téměř tři čtvrtiny nejsou ochotny stranu nabízející radikální řešení *nijak* podpořit, aktivní účast připouští 18 %. U lidí, kteří *souhlasí s dílčími idejemi* anebo *s většinou idejí ultrapravice*, je ochota k účasti už dvojnásobná (38 %). K aktivní účasti ve straně na demonstracích anebo na akcích, které mají zjednat pořádek, je pak otevřena výrazná většina z těch, kteří *sdílejí celý komplex idejí ultrapravice* (59 %).

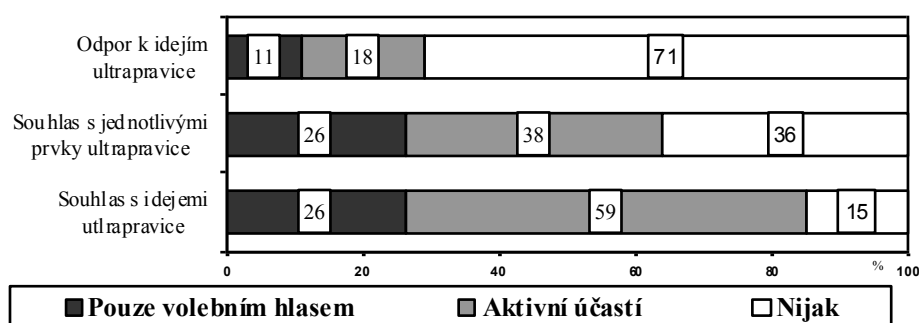
²⁰ Stejně tak i podle Miroslava Mareše je možné sledovat postoje, pomocí nichž je pravicový extremismus definovaný, u „širší“ části společnosti i politiky, než pouze u ultrapravice. Oproti běžné veřejnosti však pravicoví extrémisté tyto postoje či koncepty vnášejí do společensko-politického prostředí v „kumulované“ podobě. (Mareš 2003: 22)

²¹ Abychom podle Danicse (2003) mohli „nositele vyhraněných postojů ztotožnit s pravicovými extremisty, je potřebné, aby tyto své postoje projeví i vnějším jednáním (veřejné protesty v duchu pravicových témat, členství v ultrapravicových subjektech či volební preference těchto subjektů). Takové veřejné jednání totiž jasně vyjadřuje snahu popřít stávající systém parlamentní demokracie a budovat společnost na národním či rasovém principu se silným vůdcem.“ (Danics 2003: 10-11)

²² Baterie různých způsobů podpory, kdy se respondent ke každé z nich vyjadřoval pomocí variant: „ano“ a „ne“. Sledované způsoby podpory a četnosti ochoty takto podpořit stranu nabízející různá řešení (pro přehlednost jsme výroky seřadili podle četnosti souhlasu): a/ volebním hlasem (53 %), b/ účastí na pokojné demonstraci anebo pochodu (27 %), c/ pomocí při organizaci akcí či při distribuci letáků (24 %), d/ účastí na akcích, jejichž cílem je zjednat pořádek v postižených lokalitách třeba i silou (13 %) a e/ aktivním členstvím v této straně (10 %).

Graf č. 2: **Ideje ultrapravice, otevřenost k aktivní podpoře – třídění druhého stupně**

„Politickou stranou, která nabízí různé a radikální řešení v otázce problémového soužití s nepřizpůsobivými skupinami obyvatel, byste byl(a) ochoten/a podpořit:“
tříděno podle míry souhlasu s idejemi ultrapravice

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, n= 2056

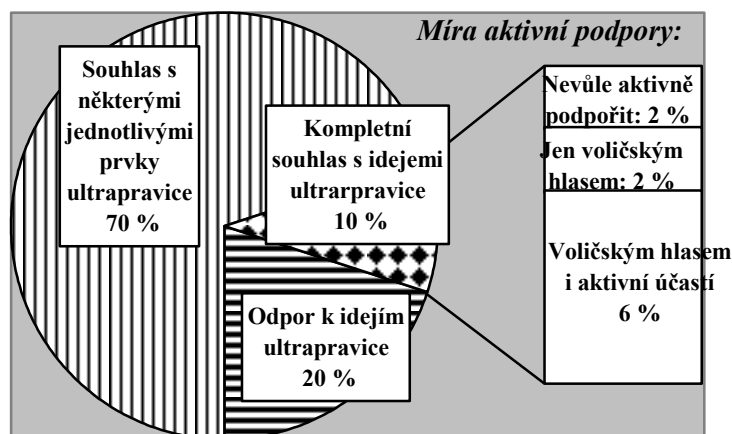
Přestože je volební potenciál obdobný jak u respondentů, kteří souhlasí s dílčími idejemi ultrapravice, tak u těch, kteří sdílejí většinu těchto idejí, považujeme za rizikovou hlavně druhou zmíněnou skupinu. Lidé, kteří sdílejí jen dílčí ideje, sice půjdou ve volbách podpořit názorově radikálnější politickou stranu, ale tím, že zastávají jen některé ultrapravicové ideje, nemusí jít o stranu ultrapravicou. Můžou to tak být voliči stran s důraznější rétorikou, která vyzdvihuje dílčí ožehavé téma (například práci přistěhovalců, soužití s Romy apod.).

Za rizikové z pohledu pravicového extremismu proto považujeme lidi, kteří sdílejí ideje ultrapravice a současně jsou ochotní podpořit strany nabízející různé anebo radikální řešení svým volebním hlasem, aktivní účastí v takové straně, podporou na demonstracích/pochodech anebo na nějaké akci s násilným podtextem.

V ČR jsou 2,5 % těch, kteří současně sdílejí ultrapravicové ideje a jsou ochotni svým volebním hlasem podpořit strany nabízející různé řešení (skupina *Jen případní voliči*). Lidí, kteří zastávají ideje charakteristické pro pravicový extremismus a současně jsou ochotni stranu nabízející radikální řešení podpořit i svým členstvím anebo účastí na demonstracích/pochodech, případně různých akcích, jejichž cílem je zjednat pořádek, je 6 % (skupina *Účastníci akcí*). K obdobnému podílu dospívá i Cattacin na vzorku švýcarské populace. (Cattacin a spol. 2006: 6)

V české populaci je tak zhruba 8 % lidí, které lze v různé míře považovat za potenciálně rizikové z pohledu pravicového extremismu. Hlavní riziko však představují *Účastníci akcí*. Zbytek tvoří neriziková část populace (92 %).

Graf č. 3: Rizikové skupiny z pohledu pravicového extremismu: souhlas s idejemi ultrapravice a ochota aktivně podpořit strany nabízející radikální řešení

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, 2056 respondentů

Širší souvislosti – charakteristiky rizikových skupin

Ve stručnosti bychom chtěli ještě přiblížit hlavní zjištěné sociologické souvislosti zkonstruovaných rizikových skupin. Věříme totiž, že tyto informace jednak podpoří validitu škály a současně i zprostředkují lepší vhled do celé problematiky. V obou dvou rizikových skupinách se častěji objevují lidé s nižším vzděláním, občané deklarující silný vztah k volené politické straně, s pevným politickým přesvědčením a zastávající radikální stanoviska. V obou skupinách se také častěji objevují lidé, kteří volají po vládě pevné ruky.

V čem se naopak *Účastníci akcí* a *Jen případní voliči* liší, je vzhled do společensko-politického dění (viz tabulka č. 9). V současném politickém dění se lépe vyznají *Jen případní voliči* ultrapravice (v porovnání s *Účastníky akcí*), kteří společnost častěji vidí jako spravedlivou. *Účastníci akcí* naopak častěji deklarují, že jim chybí dostatečný řád a pořádek. *Právě míra pevnosti norem, anomie je klíčovým diferenciačním faktorem mezi rizikovými skupinami* (ústřední roli anomie zdůrazňuje už Ignazi (1996)). V důsledku vnímání systému jako (ne)srozumitelného a (ne)správného budou rizikové skupiny volit změnu buď cestou voleb anebo cestou pochodů a akcí pro zjednání „pořádku“. Jelikož jsou to právě *Účastníci akcí*, komu je současný systém často nesrozumitelný, ve snaze prosadit ultrapravicové ideje neváhají přistoupit i k aktivitám, které současný systém nemusí vnímat jako legální. Toto zjištění do značné

míry podřívá představu sympatizantů ultrapravice jako lidí společensky dobře sociálně a ekonomicky integrovaných. (D'Amato – Gerber 2002; Willems 1994)

Na to, zda jsou lidé stranu navrhuující radikální řešení ochotní podpořit pouze voličským hlasem anebo i jinak, má podle výsledků vliv i osobnost dotyčného. Ve skupině *Jen případných voličů* se častěji vyskytují lidé introvertní. Tento osobnostní rys jim patrně ztěžuje účast na případných aktivitách stran. U *Účastníků akcí* se zase častěji vyskytuje labilita a extroverze. Labilita může často vést k nepromyšlenému a afektivnímu jednání, extroverze zase k ochotě zúčastňovat se společenských akcí.

Ve svých rysech je specifitější skupina *Účastníků akcí*. Častěji je tvořena muži a nezaměstnanými. Z postojů respondentů spadajících do této skupiny je patrná *silná frustrace v oblasti profese, rodinného života, materiálního zajištění i v hodnocení fungování společnosti*. Lidé spadající mezi *Účastníky akcí* jsou častěji nespokojeni se svým zaměstnáním (současným, příp. minulým) a častěji mají pocit, že ve společnosti neuplatní své schopnosti. Častěji jsou také nespokojeni se svým životem a okolím, mají častěji pocit, že jim ostatní nerozumějí a častěji si myslí, že nemají možnost naplnit své zájmy. Mezi *Účastníky akcí* se hojněji vyskytují lidé nespokojeni se svými příjmy, majetkem a životní úrovní. Jelikož se od zbytku populace neliší z pohledu příjmů (ke stejnému závěru dochází Bettin Westle a Oskar Niedermayer 1992), potvrzuje se tak vliv subjektivní ekonomické deprivace. (Betz 1993)

Z pohledu politiky se *Účastníci akcí* častěji zařazují mezi konzervativce (jako protipól liberálů) a na pravo-levé škále politické orientace se častěji umisťují na krajních pólech, tzn. na jasné pravici a jasné levici²³. *Účastníci akcí* také častěji vyzdvihují význam národnosti a požadavek na zpřísnění trestů.

Podstatným způsobem a dlouhodobě omezováno různými problémovými skupinami obyvatel se cítí být 17 % Čechů. Z pohledu rizikových skupin pravicového extremismu jsou to častěji oba typy respondentů – jak *Účastníci akcí* (37 %), tak i *Jen případní voliči* (22 %). Ze dvou sledovaných skupin deklarují výrazněji vyšší pocit dlouhodobého omezování a obtěžování lidé spadající do skupiny *Účastníků akcí*. Právě tato negativní osobní zkušenost by mohla být důvodem jejich postojů.

²³ Toto zjištění nepodporuje výsledky výzkumu Kreidla a Vlachové. V jejich šetření mezi příznivci „pravicových“ extremistů té doby převládaly z hlediska sociálně-ekonomických hodnot pouze středové až levicové tendence. (Kreidl – Vlachová 1999: 337) Naše zjištění ukazují, že rozlišování extremismu na pravicový a levicový nekoresponduje příliš s tím, jak se zařazují sami respondenti. Lidé, kteří sdílejí postoje ultrapravice a jsou tyto strany navíc ochotní i aktivně podporovat, sebe sama zařazují jak na krajní pravici, tak na krajní levici.

Tabulka č. 9: Širší sociologický profil rizikových skupin z pohledu pravicového extremismu

	Vzorek populace	Potenciální aktivisté	Potenciální voliči
Podíl v populaci	100%	6%	2,5%
Pohlaví	Muži (47%)	61%	
Vzdělání	Základní, vyučení (51%)	61%	59%
Osobnost	Extroverze (67%), Introverze (38%), Labilita (43%)	Labilita (65%), Extroverze (74%)	Introverze (53%)
Profese	Nezaměstnaní (5%)	9%	
	Nespokojení v současném anebo minulém zaměstnání/škole (25%)	40%	
	V dnešní společnosti nemůžou dobře uplatnit své schopnosti (43%)	57%	
	Netolerantní (10%)	24%	
Sousedství	Nespokojení se vztahy mezi lidmi v okolí (29%)	44%	
	Nespokojení se vztahy v rodině (14%)	23%	
Rodina a přátelé	Nedostává se jim porozumění od druhých lidí (21%)	41%	
	Nespokojení se svým osobním životem (20%)	34%	
Osobní život	Nemají možnost naplňovat své zájmy (43%)	58%	
	Nespokojení s příjmy, majetkem a životní úrovní (47%)	66%	
Materiálno	Společnost se nevyvíjí správným směrem (68%)	86%	
Společnost	Ve společnosti není dostatečný řád a pořádek (81%)	90%	
	Společnost není spravedlivá a nevládnou v ní jasná a dobrá pravidla (83%)	92%	70%
	Důraz na tradiční hodnoty (94%)	99%	
	Jasný konzervativce (3%)	11%	
Politika	Jasná levice (6%), spíše nalevo (19%), jasná pravice (8%)	Jasná levice (17%), jasná pravice (13%)	Spíše nalevo (32%)
	Vyznávají se v současném politickém dění (36%)		54%
	Velmi silný vztah k politické straně (7%)	19%	24%
	Pevné politické přesvědčení (49%)	59%	77%
	Zastává radikální stanoviska (43%)	78%	69%
	Je potřeba vláda pevné ruky (64%)	93%	87%
	Potřeba větších trestů (89%)	98%	
	Je potřeba dbát na národní hrdost a národní svěbytnost (80%)	93%	

V tabulce jsou shrnuty otázky/výroky u nichž respondenti spadající do rizikových skupin odpovídali jinak než celá veřejnost. Ve sloupci „vzorek populace“ jsou uvedené čísla za celý vzorek, u dalších sloupců jsou vypsané údaje jen u těch otázek, kde se rizikové skupiny významně liší, a to na hladině $\alpha \leq 0,01$.

Zdroj: STEM pro MV ČR, Postoje k pravicově extremistickým myšlenkám, 09/2010, n= 2056.

Z lidí, kteří se cítí být takto omezováni²⁴, 64 % označuje (otevřená otázka) za původce omezování Romy. Druhou nejčastěji jmenovanou skupinou jsou bezdomovci (20 %) ²⁵. Následují narkomani (2 %), sousedi (2 %), Ukrajinci (1 %), Vietnamci (1 %), skinheadi (1 %) a další méně jmenované skupiny (dohromady 9 %).

Neúspěšnost čelení problému s Romy vysvětlují *Účastníci akcí* nejčastěji strachem policie a úředníků zakročit (31 %).

Jen případní voliči stran s radikálními postoji zase nejčastěji uvádějí strach lidí z pomsty a odvety (29 %). To je pravděpodobně důvodem, proč sami neprojevují vůli k větší podpoře stran s radikálními postoji než prostřednictvím volebního hlasu – strach z pomsty a odvety.

Když jsme se zeptali přímo na zkušenost typu napadení anebo okradení, kdy pachatelem byl příslušník nějaké menšiny, získali jsme kladnou odpověď od 20 % dotázaných²⁶.

Z *Účastníků akcí* zkušenost s výraznějším konfliktem s menšinami deklaruje 36 %. U skupiny *Jen případných voličů* ultrapravice je tento podíl (17 %) obdobně jako u celé populace. *Jednou z motivací k účasti na aktivitách stran s radikálními postoji proto často je osobní zkušenost s napadením anebo s okradením ze strany nějaké menšiny či problémové skupiny.*

DISKUSE

Zjistili jsme významný vliv negativní osobní zkušenosti se zástupci menšin na ultrapravicové myšlení. Lidé svou negativní zkušenost většinou dokázali konkretizovat, takže z jejich strany patrně nejde o úplný výmysl. Otázkou ale zůstává, zda-li si osobní zkušenost nepřimýšlí, aby tím legitimizovali postoj, který nemusí být společností přijímaný pozitivně (sociální desirabilita)²⁷. V případě, že má člověk nenávistný postoj vůči nějaké menšině, bude pravděpodobně chování jejích členů hodnotit kritičtěji než lidé, kteří k nim nenávist nepocítují (jistá kognitivní deformace). Stejně tak i osobní zkušenost s členy menšin bude mít pro ně jiný význam.

Ze skupinových diskuzí jsme nicméně nabyli dojmu, že respondenti vesměs neprojevovali potřebu zveličovat své negativní zkušenosti. Ve většině případů

²⁴ Lidé, kteří se cítí být omezováni a obtěžováni, nejčastěji uvádějí, že nejvíce zneprjemňujícím prvkem je obtěžování hlukem, pachem anebo nepořádkem (35 % lidí). Druhou nejčastěji jmenovanou formou obtěžování je žebrání a dotírání (19 %). Často se také objevují zkušenosti s okradením a vykradením (15 %) a agresivním chováním anebo fyzickým napadením (14 %).

²⁵ Pokud se zaměříme na dvě nejčastěji uváděné skupiny, tedy Romy a bezdomovce, zjistíme, že Romové jsou častěji spojováni s obtěžováním hlukem, pachem či nepořádkem (41 % případů), krádežemi (21 %) a agresivnějším chováním (18 %), zatímco u bezdomovců jednoznačně dominuje žebrání a dotírání (57 %).

²⁶ Ve většině případů se jednalo přímo o vykradení/okradení (62 %), ale často se zkušenost i objevuje s fyzickým napadením (17 %) a slovními útoky a vyhrožováním (10 %).

²⁷ Vliv sociální desirability můžeme pozorovat tehdy, když respondenti volí společensky oceňované a žádoucí odpovědi. Většinou dochází k nadhodnocování žádoucího a podhodnocování nežádoucího chování. (Crowne – Marlowe 1960)

se navíc jednalo o fyzické napadení jich samotných anebo jejich blízkých. K fyzickému napadení (tzn. negativní zkušenosti) buď dojde, anebo nedojde, takže zveličovat lze pak pouze jeho průběh. Deklarovanou negativní zkušenost s menšinami bohužel není možné konfrontovat s jinými informačními zdroji typu policejních záznamů (česká legislativa neumožňuje zaznamenávat etnicitu pachatele, příp. oběti) či s výsledky viktimologických výzkumů (nemáme informace, že by v ČR proběhl výzkum zabývající se etnicitou aktérů trestných činů). I přesto bychom deklarovanou negativní osobní zkušenost a její vyšší výskyt u rizikových skupin nebrali na lehkou váhu a případná prevence a boj proti extremismu se proto podle našeho názoru musí věnovat nejenom práci s majoritní společností, ale i s menšinami.

Mezi další významná zjištění lze zařadit pozorované anomické rysy u rizikových skupin a jimi deklarovanou nižší míru porozumění systému. Tato zjištění do jisté míry podporují teorie spojující výskyt ultrapravicových postojů s transformací moderní společnosti (např. Minkenberg, Betz, Ignazi aj.), kdy jsou ultrapravicové postoje spojovány především s osobami subjektivně „poraženými“ v procesu modernizace. Ultrapravicové postoje a ochota podporovat skupiny s těmito názory se tak jeví jako obranná strategie (snaha zbrzdit, příp. eliminovat transformační procesy). Tato problematika otevírá široké pole pro případný navazující výzkum.

Co se týče rozsahu míry rizika pravicového extremismu v ČR, prezentovaný výzkum odhaduje voličský potenciál stran s ultrapravicovými názory až na 8 %. Jelikož politická uskupení, které MV zařazuje mezi ultrapravicová, získala ve volbách do poslanecké sněmovny v roce 2010 dohromady něco málo přes 1 % hlasů, lze konstatovat, že tyto strany nedokáží plně využít existující voličský potenciál. Otázkou zůstává, čím to je? Diskusní skupiny naznačily, že byt' se respondenti ztotožňovali např. s postoji DSSS, od její volby mnoho z nich odradilo mediální spojování této strany s neonacismem. I zde je však potřeba podrobnějšího výzkumu.

SHRNUTÍ

V pozadí idejí pravicového extremismu stojí čtyři myšlenkové principy (faktory): 1. „omezení vlivu lidí, kteří se odlišují“, 2. *odlišný metr*, nazvěme jej „*selektivismus*“ (lidé náležející do různých skupin by měli mít různá práva), 3. „*elitářství*“ (vyvolenost určité skupiny) a 4. „*kolektivismus*“ (skupina je důležitější než jedinec). Češi nejvíce souhlasí se selektivismem a vesměs i s kolektivismem. Většina Čechů naopak odmítá omezení vlivu lidí, kteří se odlišují, a veskrze odmítá i elitářství.

Výsledky výzkumu ukazují, že anticikánské postoje (jedna z dimenzí idejí pravicového extremismu) nespádají do stejného faktoru jako postoje rasistické. Anticikánismus tak u české veřejnosti příliš nesouvisí s rasismem, ale spíše

s nacionalismem a nevráživostí k cizincům (zdá se, že Češi vnímají Romy víc jako cizince než jako vlastní spoluobčany). V mysli občanů ČR je anticikánismus spojován zásadním způsobem s kriminalitou a nepřizpůsobivostí a má tak silnou sociální dimenzi.

S valnou většinou idejí pravicového extremismu nesouhlasí 20 % Čechů. Souhlas s některými postuláty ultrapravice zaznamenáváme u 70 % veřejnosti. Jedná se o souhlas s jednotlivými a dílčími tématy a nikoliv o souhlas s celým komplexem idejí, který je podle literatury a expertů charakteristický pro příznivce ultrapravice. S valnou většinou idejí ultrapravice souhlasí 10 % lidí.

Za rizikové z pohledu pravicového extremismu považujeme lidi, kteří sdílejí ideje ultrapravice a současně jsou ochotní podpořit strany nabízející různé anebo radikální řešení buď aktivní účastí v takové straně, nebo podporou na demonstracích/pochodech anebo na nějaké akci s násilným podtextem. V ČR jsou 2,5 % těch, kteří současně sdílejí ultrapravicové ideje a strany nabízející různé řešení jsou ochotni podpořit pouze svým volebním hlasem (*Jen případní voliči*). Lidí, kteří zastávají ideje charakteristické pro pravicový extremismus a současně jsou ochotni stranu nabízející radikální řešení podpořit i svým členstvím anebo účastí na demonstracích/pochodech, případně různých akcích, jejichž cílem je zjednat pořádek, je 6 % (aktivní *Účastníci akcí*).

U *Účastníků akcí* je patrná jistá míra anomie. *Účastníci akcí* totiž častěji deklarují, že jim chybí dostatečný řád a pořádek, společnost je podle nich nespravedlivá a jejímu politickému systému často příliš nerozumí. Tyto postoje nicméně nepozorujeme u skupiny *Jen případných voličů*. Ti se v současném politickém dění vyznají vcelku dobře a společnost vnímají častěji jako spravedlivou. Právě míra srozumitelnosti systému a spokojenost s ním je proto klíčovým diferenciačním faktorem mezi rizikovými skupinami.

Z postojů *Účastníků akcí* je patrná silná frustrace jak v oblasti profese, rodinného života, materiálního zajištění, tak i v hodnocení fungování společnosti. Mezi *Účastníky akcí* se častěji objevují muži a lidé nezaměstnaní.

Účastníci akcí (37 % z nich) i *Jen případní voliči* (22 % z nich) se cítí být častěji dlouhodobě omezováni různými problémovými skupinami obyvatel. *Účastníci akcí* také deklarují četnější zkušenost (v porovnání s celou populací) s okradením anebo napadením ze strany menšin (36 % z nich). Právě negativní osobní zkušenost by mohla být důvodem jejich postojů.

Z popsanych charakteristik obou typů vyplývá, že *hlavní riziko z pohledu boje proti pravicovému extremismu představují Účastníci akcí* (podíl v populaci 6 %).

František Bartoš vystudoval sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde se od roku 2008 věnuje doktorandskému studiu stejného oboru. V období 2008 až 2011 pracoval jako analytik společnosti STEM.

Věnuje oblasti politického výzkumu, marketingového výzkumu a výzkumu veřejného mínění. Jeho profesním zaměřením je kvantitativní i kvalitativní výzkum, a to jak v jeho teoretických, tak i praktických aspektech. V rámci doktorandského programu na FF UK se tematicky zaměřuje na problematiku individualismu, narcismu, sociálně patologického chování a vlivu psychosociální orientace jedince na jeho jednání.

LITERATURA

- ADORNO, Th. W. – FRENKEL-BRUNSWICK, E. – LEVINSON, D. – SANFORD, R. N., 1950: The Authoritarian Personality. New York.
- BACKES, U. – JESSE, E., 1989: Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Köln.
- BETZ, H. G., 1993: The New Politics of Resentment: Radical Right-wing Populist Parties in Western Europe. Comparative Politics 25: 413-427.
- BOBBIO, N., 1994: Rechts und Links. Zum Sinn einer politischen Unterscheidung. Blätter für deutsche und internationale Politik 5: 543-549.
- BOTSCH, G., 2004: Entpolarisierung des Rechtsextremismus. Blätter für deutsche und internationale Politik 11: 1290-1293.
- BUTTERWEGGE, Ch., 2001: Entschuldigungen oder Erklärungen für Rechtsextremismus, Rassismus und Gewalt? In: Butterwegge, Christoph and Georg Lohmann (eds). Jugend, Rechtsextremismus und Gewalt: Analysen und Argumente. Opladen: Leske + Budrich.
- CATTACIN, S. – GERBER, B., 2006: Monitoring misanthropy and rightwing extremist attitudes in Switzerland, Sociograph n°1/2006, Université de Genève.
- D'AMATO, G. – GERBER, B., 2002: Rechtsextremismus und Ausstiegshilfen – Möglichkeiten und Potentiale für die Schweiz. Neuchâtel: Schweizerisches Forum für Migrations- und Bevölkerungsstudien.
- DANICS, Š., 2003: Extremismus, Praha, Triton.
- De WEERDT, Y. – De WITTE, H. – CATELLANI, P. – MILESI, P., 2004: Turning right? Socioeconomic change and the receptiveness of European workers to the extreme right. Vienna: Riegelnik GmbH.
- DRUWE, U. – MANTINO, S., 1996: Rechtsextremismus. Methodische Bemerkungen zu einem politikwissenschaftlichen Begriff. In: Winkler, Jürgen R., Hans-Gerd Jaschke and Jürgen W. Falter (eds). Rechtsextremismus, Ergebnisse und Perspektiven der Forschung. Sonderheft PVS, p. 9-21.
- FALTER, J. W. – SCHUHMANN, S., 1988: Affinity Toward Right-Wing Extremism in Western Europe, in Beyme, Klaus von (ed.). Western European Politics. London, p. 96-110.
- Hate Crime Laws: A practical Guide, 2009: Office for Democratic Institutions and Human Rights, Poland.
- HEITMEYER, W., 1993: Rechtsextremismus. Warum handeln Menschen gegen ihre eigenen Interessen? Materialien zur Auseinandersetzung mit Ursachen. Köln: Bund-Verlag.

- IGNAZI, P., 1996: The Crisis of Parties and the Rise of New Political Parties. *Party politics* 2: 549-566.
- KITSCHOLT, H. 1991. „Left-Libertarians and Right Authoritarians: is the New Right a Response to the New Left in the European Politics? “ Paper presented on the conference on the radical right in Europe. Minneapolis: University of Minnesota (cit. podle Veugelers, J. [1997]).
- KLINGEMANN, H. D. – PAPPI F. U., 1972: *Politischer Radikalismus*. München, Wien: Oldenbourg.
- KOOPMANS, R. – RUCHT, D., 1996: *Rechtsradikalismus als soziale Bewegung*. In: Falter, Jürgen W. et al. (ed.). *Rechtsextremismus*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- KRIESI, H. – ALTERMATT, U., 1995: *Rechtsextremismus in der Schweiz: Organisationen und Radikalisierung in den 1980er und 1990er Jahren*. Zürich: NZZVerlag.
- KREIDL, M. – VLACHOVÁ, K., 1999: Sociální zázemí extrémní pravice v ČR. *Sociologický časopis*, 1999, Vol. 35, (No. 3: 335-354)
- KÜRTI, L., 2000: Right-wing Extremisms, Skinheads and Anti-Gypsy Sentiments in Hungary. <http://e-lib.rss.cz>
- LENSKI, G. E., 1967: Status Inconsistency and the Vote: a Four Nation Test. *American sociological Review* 32: 298-301.
- MAREŠ, M., 2003: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister & Principal Centrum strategických studií.
- MINISTERSTVO VNITRA, 2011: *Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2010 a Vyhodnocení plnění koncepce boje proti extremismu pro rok 2010*.
- MINKENBERG, M., 2011: *The Radical Right in Europe: An overview*. European University Viadrina, New York University. E-Book-Ausgabe.
- RAWLS, J., 1993: *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- SLOMCZYNSKI, K., 1995: *Formation of Class Structure under Conditions of radical Social Change: an East European Experience*. Paper presented on the Second Seminar on the Middle Classes in Comparative Perspective: East & West. Tallin.
- STENKE, D., 1993: *Geschlechterverhältnis und Rechtsextremismus*. In: Institut-für-Sozialpädagogische-Forschung-Mainz (ed.). *Rassismus, Fremdenfeindlichkeit, Rechtsextremismus*. Bielefeld: Karin Böllert KT-Verlag.
- STÖSS, R., 1994: *Forschungs- und Erklärungsätze – ein Überblick*.
- ŠTERN, I., 2008: *Neonacismus na vzestupu*. (http://www.rozhlas.cz/skolniportal/totalitnirezimy/_zprava/464954)
- MIKO, V., 2009: *Anticikanismus v Čechách, České Budějovice, Nová Forma*.
- WESTLE, B. – NIEDERMAYER, O., 1992: *Contemporary right-wing extremism in West Germany. The Republicans and their Electorate*. *European Journal of Political Research* 22: 83-100.
- WILLEMS, H., 1994: *Fremdenfeindliche Gewalt: Tätertypen, Eskalationsprozesse und Erklärungsansätze*. In: Murck, Manfred, Hans Peter Schmalzl and Hans-Martin Zimmermann (eds). *Immer dazwischen. Fremdenfeindliche Gewalt und die Rolle der Polizei*. Verlag Deutsche Polizeiliteratur, p. 115-134.